

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет філології і журналістики
Кафедра української та зарубіжної літератури
і методик їх навчання

Кваліфікаційна робота
ХРИСТИЯНСЬКІ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ДОМІНАНТИ
У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА
ТА ЇХ ВИВЧЕННЯ У ШКОЛІ

Спеціальність А14 Середня освіта
Освітня програма «Середня освіта
(Українська мова і література, англійська мова)»

здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Торкот Анастасії Михайлівни

Науковий керівник:
доктор філологічних наук,
професор
Лановик Зоряна Богданівна

Тернопіль – 2025

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У ЛІТЕРАТУРІ.....	8
1.1. Християнські цінності як моральна основа художнього тексту.....	8
1.2. Етична проблематика в українській літературі ХІХ століття.....	11
1.3. Рецепція Біблійних мотивів і образів у художній літературі.....	15
1.4. Основні підходи до вивчення творчості Г. Квітки-Основ'яненка в сучасному літературознавстві.....	18
Висновки до 1 розділу.....	23
РОЗДІЛ 2	
ХРИСТИЯНСЬКІ ІДЕЇ ТА ЦІННОСТІ У ПРОЗІ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА.....	25
2.1. Вплив народної моральної традиції та фольклору на формування етичних концептів у творах Квітки.....	25
2.2. Християнське розуміння добра і зла у світогляді письменника.....	30
2.3. Художнє втілення християнських чеснот в образах персонажів Григорія Квітки-Основ'яненка.....	38
2.4. Моральна трансформація персонажів у творах «Маруся», «Сердешна Оксана» та «Козир Дівка».....	43
Висновки до 2 розділу.....	46
РОЗДІЛ 3	
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	48
3.1. Педагогічний потенціал християнської морально-етичної проблематики для формування духовних цінностей учнів.....	48
3.2. Використання інтерактивних методів під час вивчення творів Г. Квітки-Основ'яненка.....	54

3.3. Проектна діяльність учнів як засіб осмислення моральної проблематики.....	59
3.4. Апробація методичних прийомів (розробка й аналіз фрагментів уроків).....	61
Висновки до 3 розділу.....	63
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69
ДОДАТКИ.....	75
Додаток А.....	75
Додаток Б.....	79
Додаток В.....	80

ВСТУП

Упродовж століть художня література поставала не лише формою естетичного осмислення дійсності, а й важливим засобом трансляції моральних і духовних цінностей, що формували свідомість нації. Особливої ролі набуває письменницьке слово в епохи історичних переломів, коли суспільство стикається з кризою віри. Такою переломною добою для української культури стала перша половина XIX століття – час поступового пробудження національного самоусвідомлення, формування модерної української літератури, а також активного засвоєння європейських просвітницьких та християнських ідей.

У цьому контексті виняткового значення набуває творчість Григорія Квітки-Основ'яненка – письменника, громадського діяча, журналіста, який одним із перших підняв національне слово до рівня художнього мистецтва. Його літературна діяльність знаменувала початок нової доби в історії української прози, заклавши підвалини для розвитку морально-етичної тематики на ґрунті християнських принципів. Письменник поєднав у своїй творчості національні традиції з універсальними християнськими засадами добра, милосердя, покаяння, що робить його доробок не лише художньо цінним, а й духовно вагомим явищем української культури.

Актуальність обраної теми зумовлена кількома чинниками. По-перше, досі відсутні системні наукові розвідки, присвячені типологічному аналізу морально-етичних концептів у прозі Григорія Квітки-Основ'яненка у співвідношенні з західною літературною традицією. По-друге, сучасне суспільство переживає подібні процеси, що й у добу, коли творив Григорій Квітка-Основ'яненко: переважання етичної та моральної проблематики в художній свідомості митців перехідної доби кінця XVIII – початку XIX століття зумовлене розчаруванням у раціоналістичних теоріях прогресу, що призвело до руйнації духовних основ і

спонукало до спроб відновити моральну гармонію через релігійно-художнє осмислення дійсності. По-третє, основним ідейним джерелом для Квітки-Основ'яненка була християнська мораль, яка виявляється у формуванні персонажів, конфліктів, опозицій добра і зла, і це увиразнювалося дидактичним навантаженням його прози.

Об'єктом дослідження є художня проза Григорія Квітки-Основ'яненка.

Предметом дослідження постають християнсько-моральні етичні домінанти у творах письменника, їх художнє втілення, функціональне навантаження та вплив на формування персонажів, конфліктів і загального світоглядного простору творів.

Мета роботи – з'ясувати специфіку втілення християнських морально-етичних цінностей у прозових творах Григорія Квітки-Основ'яненка, виявити їх функції та значення для формування ідеологічного простору української літератури першої половини XIX століття, та зв'язувати методичний потенціал для сучасного освітнього процесу.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми в українському літературознавстві;
- визначити основні християнські моральні категорії, що репрезентовані у творчості Квітки-Основ'яненка (добро, гріх, каяття, милосердя, любов до ближнього тощо);
- дослідити художні засоби реалізації моральних домінант у творах письменника;
- з'ясувати зв'язок між релігійно-етичними мотивами та побудовою конфлікту й характерів у прозі Григорія Квітки-Основ'яненка;
- оцінити значення морально-релігійної парадигми письменника в контексті доби з позицій сучасного гуманітарного знання.

- розробити можливі підходи до впровадження осмислених аспектів у шкільну практику, зокрема на уроках української літератури, позакласних заходах.

Матеріалом дослідження слугують прозові твори Григорія Квітки-Основ'яненка (зокрема повісті «Маруся», «Сердешна Оксана», «Конотопська відьма» та ін.), які проаналізовано з урахуванням літературного та філософського контексту зазначеної епохи.

Методи дослідження. В основі аналізу – герменевтичний підхід, зокрема застосовуються такі методи: культурно-історичний, біографічний, типологічний, компаративний. Водночас долучаються підходи з міждисциплінарних досліджень: етично-філософський аналіз художнього тексту, а також методи структурно-семантичного та контекстуального аналізу. Методично-педагогічна частина дослідження передбачає залучення елементів компетентнісного, діяльнісного підходів, що сприяють формуванню морально-ціннісних орієнтирів учнів під час вивчення творчості письменника, а також розвитку навичок критичного мислення та емоційно-етичної рефлексії на уроках української літератури.

Огляд розробки проблеми. У такому ракурсі творчість Григорія Квітки-Основ'яненка досліджували як українські літературознавці XIX–XX ст., так і науковці кін. XX – поч. XXI ст. Зокрема, цінні спостереження над морально-етичними домінантами його творчості запропонували М. Зеров, І. Франко, а також сучасні вчені це Т. Лаврієнко, І. Лімборський, Д. Чик, М. Ткачук та ін..

Наукова новизна роботи полягає у спробі систематизувати й інтерпретувати християнські морально-етичні концепти у прозовій спадщині Квітки-Основ'яненка як художній моделі національної релігійно-моральної свідомості.

Магістерська робота пройшла нелегку апробацію, зокрема у формі виступу та фахового обговорення на конференції: «Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній та вищих школах» (Тернопіль, 29 січня 2015р.), за результатами якого були опубліковані тези (Торкот А. М. Література як засіб формування національної свідомості в умовах сучасної України (на матеріалі

вивчення творчості Григорія Квітки-Основ'яненка у середній школі). наук. кер. З. Б. Лановик. *Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній і вищій школах: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції* (28 січня 2025 року). Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. С. 211-215.), а також окремі положення роботи були оприлюднені в статті у магістерському збірнику ТНПУ ім. Володимира Гнатюка (Торкот А. М. Основні підходи до вивчення творчості Г. Квітки-Основ'яненка в сучасному літературознавстві. *Магістерський науковий вісник*. № 45. наук. кер. З. Б. Лановик. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. С. 269-271.).

Теоретичне значення роботи полягає в уточненні змісту й художніх виявів християнських домінант у літературі перехідної доби, а також у сприянні подальшому осмисленню морально-етичних аспектів у літературному процесі України першої половини XIX століття та їх значення для сучасної культурно-історичної ситуації.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У вступі визначено актуальність теми, мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження. Перший розділ присвячено теоретичним засадам дослідження християнсько-моральних цінностей у літературі, та аналізу художньої спадщини Квітки-Основ'яненка у релігійно-етичному аспекті. У другому розділі здійснено аналіз морально-етичних концептів у його прозі. У третьому розділі здійснено аналіз шкільних програм з літератури та розглянуто методичні підходи вивчення творчості Григорія Квітки-Основ'яненка. Загальний обсяг роботи становить 81 сторінок, з них основний текст – 65 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ У ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Християнські цінності як моральна основа художнього тексту

Християнські цінності у художньому тексті стають не лише як тло чи декоративний елемент, а створюють глибинну морально-етичну основу, яка формує структуру сюжету, психологію персонажів та авторську позицію. Передусім, християнська етика спирається на духовні принципи – віру, надію, любов, милосердя, справедливість – що є фундаментальними категоріями у розумінні художнього конфлікту. Особливо значущим тут є «золоте правило» («вчиняйте іншим так, як хочете, щоб чинили вам») – універсальний етичний імператив, який задає моральну орієнтацію персонажів й стає центральним правилом, що скеровує розвиток сюжету .

Сучасний стан освіти та виховання у вищих навчальних закладах все більше підтверджує необхідність обрання історично виправданого шляху формування високої духовності у молоді, а саме – ціннісних засад християнства. Багато проблем в освіті та суспільстві є наслідком безбожжя. Тому прогресивна частина суспільства переконана в необхідності відродження національних історичних коренів – християнських цінностей, які невідчуждні часу.

Християнські цінності – це сукупність моральних та духовних принципів, що ґрунтуються на вченні Ісуса Христа, викладеному у Святому Письмі, та розвиненому в богословській думці й церковній традиції. До них належать універсальні поняття, такі як любов (агапе) – жертвна, безумовна любов до Бога і ближнього, що є найвищою заповіддю; милосердя і співчуття, що виявляються у здатності розділяти страждання інших, прощати та надавати допомогу. Важливими складовими є також доброта і справедливість, які виражають прагнення до блага

та гармонії у взаємовідносинах між людьми. Смирення, усвідомлення власної недосконалості та залежності від Бога, а також відмова від гордині, є ключовим аспектом християнської етики. Віра і надія – довіра до Божого Провидіння та оптимістичний погляд на майбутнє – надають життєвим випробуванням глибокого сенсу. Відповідальність за свої вчинки перед Богом і людьми, а також чистота і цнотливість як моральна непорочність думок і вчинків, доповнюють цей спектр. Нарешті, покаєння і прощення, що передбачають здатність визнавати власні гріхи та прощати іншим, є фундаментом духовного зростання.

У художньому тексті ці цінності можуть бути репрезентовані як експліцитно, через прямі висловлювання персонажів, авторські відступи, цитування біблійних текстів, так і імпліцитно – через дії та вчинки персонажів, їхні внутрішні мотивації, моральні дилеми, що є перед ними, та наслідки їхнього вибору. Нерідко художня література використовує символіку, засновану на біблійних сюжетах, образах та мотивах (наприклад, мотив блудного сина, розп'яття, воскресіння), які переосмислюються та наповнюються новим змістом у контексті конкретного твору.

Вплив християнських цінностей простежується у багатьох художніх напрямках. У літературі Середньовіччя та Бароко християнські ідеї були домінуючими, що зумовлювало алегоричний, дидактичний та релігійно-символічний характер багатьох творів. Романтизм, звертаючись до внутрішнього світу людини та ідеалізації, часто спирався на християнське підґрунтя, розкриваючи теми гріха, спокути та ідеальної любові. Навіть реалізм, прагнучи до об'єктивного відображення дійсності, часто не міг оминати моральні проблеми та пошук сенсу життя, що нерідко базувалися на християнських принципах.

Українська література здавна формувалася під впливом християнства, що зумовило її глибоку духовність та часто моралістичний характер. Від давньої літератури, через бароко, романтизм, до класицизму та реалізму – християнські ідеї та цінності залишалися фундаментальним чинником. Навіть у творах, що не є суто релігійними, можна знайти відлуння християнської етики у висвітленні проблем

добра і зла, справедливості, любові до ближнього, та патріотизму, який часто переплітався з ідеями захисту віри.

Таким чином, християнські цінності є не лише окремими елементами художнього тексту, а формують його глибинну моральну основу. Вони забезпечують універсальність та позачасовість багатьох творів, дозволяючи їм промовляти до читачів різних епох, адже питання добра, зла, любові та справедливості є вічними. Аналіз художнього твору через призму християнських цінностей дозволяє глибше зрозуміти авторський задум, ідейне наповнення тексту та його вплив на формування морального світогляду читача.

Християнська мораль є фундаментом загальнолюдських та національних життєвих цінностей, що спрямовані на внутрішній світ особистості. Ідеалом досконалості є ціннісні засади християнства, що закріплені в універсальних вічних цінностях життя, таких як правда, добро, любов, свобода, відповідальність, щирість, віра, надія, гідність, справедливість, чесність, скромність, великодушність, милосердя. К. Ушинський казав: «Є лише один ідеал досконалості.., це ідеал, представлений нам християнством... І вихованню залишається лише вкорінити вічні істини християнства. Воно дає життя і вказує найвищу мету будь-якому вихованню, воно ж і повинно служити для виховання... джерелом світла й істини. Це незгасимий світоч, що йде вічно, як вогняний стовп у пустелі, попереду людини й народів; за ним повинен прямувати розвиток народності й істинне виховання, що йде разом із народністю» [51, с. 173].

Надзвичайна актуальність духовно-морального виховання особистості на християнських цінностях зумовлена перевагою християнської моделі виховання над світською. Ця перевага полягає в наступному:

1. Християнські цінності є стійкими, універсальними та не підвладними соціально-політичним впливам, на відміну від змінної світської моралі.
2. Християнські цінності є стрижнем духовної культури нації, оскільки вони є фундаментом загальнолюдських цінностей та невід'ємною складовою

релігійної культури. Історично доведено, що втрата релігійності веде до занепаду цивілізації.

3. Християнство розкриває справжнє розуміння гуманізму, на відміну від світського, який виховує споживацтво та підміняє Творця людиною. Християнський гуманізм визнає гідність людини як образу й подоби Божої.
4. Перевага християнської моралі полягає в її єдиному джерелі – Господі. Тому християнська мораль є абсолютною, не потребує доведення, її норми сталі та сприяють набуттю особистістю подоби Божої [51, с. 24].

Богдан Мазур у своїй статті [40] зазначає про сакральні образи у мистецтві виокремлює не лише символічність, а й соціально-культурну функцію християнських мотивів: вони віддзеркалюють духовне життя суспільства, стають формою суспільної свідомості, сприяють реконструкції національної ідентичності через релігійні зображення. Аналогічно, у художній прозі ці цінності не лише прикрашають текст, а надають йому виховної, трансцендентної функції й змушують читача вступити у моральний діалог з автором. Через дилеми персонажів – гріх, каяття, прощення – текст провокує внутрішню рефлексію, яка формує етичну компетенцію читача й розвиває його моральну уяву.

Таким чином, християнські цінності в художньому тексті є не лише стилістичним прийомом, а сутнісною структурною категорією, яка визначає ідеологію, мотивацію персонажів і смислову єдність твору. У прозі Григорія Квітки-Основ'яненка морально-етичні домінанти набувають органічного втілення: вони з'єднують художній задум і духовну рефлексію, формують симфонію індивідуального досвіду і культурної традиції, закладаючи основу для глибокого етичного ефекту.

1.2. Етична проблематика в українській літературі XIX століття

Українська література XIX століття постала як самобутнє та свідомо національне явище, що відображало складні суспільно-політичні реалії та

формувало моральні орієнтири для народу в умовах національного гноблення. Вона стала потужним інструментом художнього дослідження дійсності, своєрідною трибуною для висловлення громадської думки, яка активно порушувала низку етичних питань, що визначали моральний вимір епохи. Літературний процес цього століття, що еволюціонував від класицизму й сентименталізму до романтизму та реалізму, постійно звертався до утвердження гуманістичних цінностей, свободи, справедливості та людської гідності. Етична проблематика пронизувала твори письменників різних поколінь і художніх напрямів, що робить її одним із центральних аспектів для вивчення літератури того часу.

Початок XIX століття ознаменувався формуванням нової української літератури, де поряд з класицистичними та сентименталістськими елементами з'являлися преромантичні та ранні романтичні тенденції. Навіть у творах, які мали розважальний характер, як, наприклад, «Енеїда» Івана Котляревського, простежувалася зацікавленість морально-етичними аспектами поведінки та осмислення минулого і сучасного України. Цей так званий дошевченківський період вирізнявся зосередженістю просвітительського реалізму та сентименталізму на моральному протиставленні «простого» народу – його природної моралі, працьовитості, чесності – корумпованому та несправедливому поміщицько-чиновницькому середовищу.

Письменники початку століття, зокрема Іван Котляревський та Григорій Квітка-Основ'яненко, висвітлювали благородство простих людей, їхнє пробудження почуття власної гідності та прагнення до свободи, підносячи ці риси над вадами вищих соціальних прошарків. Саме у цей період література активно засвоювала народні традиції та фольклор, що сприяло глибшому проникненню у народну мораль і її відображенню.

Григорій Квітка-Основ'яненко, як представник сентиментально-реалістичного напрямку, у таких творах, як «Маруся», «Сердешна Оксана», «Козир-дівка»,

акцентував увагу на християнсько-моральних цінностях, вважаючи їх фундаментом гармонійного буття суспільства. Він створював образи ідеальних персонажів з народу, що уособлювали смирення, побожність, працьовитість, шанобливе ставлення до старших і дотримання сімейних традицій. Квітка-Основ'яненко підносив ці моральні риси над хибами вищих верств суспільства.

Другий етап розвитку української літератури ХІХ століття (40–60-ті роки) став вирішальним. Він ознаменувався розквітом романтизму та формуванням нових напрямів реалізму. Ключовою постаттю цього часу, що визначила подальший вектор українського письменства, був Тарас Шевченко.

У цей період етична проблематика набула особливої гостроти, розширившись до загальнолюдських та національно-визвольних масштабів. Проблема скасування кріпосного права стала однією з найболючіших моральних дилем, що хвилювала передову думку як в Україні, так і в Російській імперії.

Тарас Шевченко своєю творчістю підніс етичну проблематику на небувалий рівень. Він порушував універсальні питання людської свободи, рабства та неминучості покарання за злочини проти особистості та нації. Його поезія та проза стали могутнім закликком до морального пробудження, боротьби за правду і справедливість. Шевченко змальовував трагедію материнства в умовах кріпацтва, моральні страждання зґвалтованих та покриток, звертаючись до найглибших пластів народної моралі та християнських цінностей.

Український романтизм цього періоду, окрім національно-визвольних ідей, зосереджувався на глибокому внутрішньому світі людини, її почуттях та моральних пошуках. Романтики, спираючись на ідеї «філософії серця» (Г. Сковорода, П. Куліш), наголошували, що справжня мораль і державність повинні ґрунтуватися на «внутрішньому», «сердечному» началах. Це знаходило відображення у їхніх творах, що ідеалізували патріархальні стосунки, чистоту почуттів та прагнення до пізнання краси всесвіту. Вони прагнули розкрити складні закони співіснування добра і зла, краси і потворності, самопожертви та егоїзму.

«Т. Шевченко переводить астрально-космологічний феномен Діви Марії у ракурс антропологічного. Наголошуючи на земних ознаках Богоматері, він не відмовляється від поклоніння їй» [3, с.129].

Друга половина XIX століття, особливо 70–90-ті роки, позначилася утвердженням реалізму як панівного художнього напрямку в українській літературі. Цей період характеризувався посиленням інтересу до соціальних концепцій та політичного життя, що сприяло зростанню національної та соціальної свідомості. Література перетворилася на провідну форму суспільної свідомості, літературної критики та публіцистики, активно порушуючи актуальні суспільно-політичні та морально-етичні проблеми.

Етична проблематика у реалістичній прозі цього періоду зосереджувалася на таких аспектах: соціальна нерівність та її моральні наслідки. Письменники глибоко аналізували життя селян після скасування кріпацтва, умови побуту робітників, а також складні взаємини між інтелігенцією та народом. Такі твори, як «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» Панаса Мирного (у співавторстві з Іваном Біликом), досліджували складні соціальні конфлікти та моральне падіння особистості під тиском обставин, а також пошуки справедливості. Характерною рисою цього періоду став поглиблений морально-психологічний аналіз внутрішнього світу персонажів.

Багато творів моральні дилеми української інтелігенції, її відповідальність перед народом, а також пошуки ефективних шляхів служіння суспільству. Леся Українка, наприклад, була невтомним борцем за політичну свободу і шукачем шляхів оптимально-ефективної діяльності інтелігенції у суспільному русі. Її драматургія, зокрема, глибоко вивчала етико-духовні аспекти характеротворення та морально-етичні основи творення характерів.

Автори, такі як Марко Вовчок, піднімали питання становища жінки у патріархальному суспільстві, її боротьби за гідність, право на освіту, самовизначення та моральну свободу, викриваючи гендерну несправедливість.

Іван Франко у своїй творчості «осмислював морально-етичні проблеми: розкривав моральність українського народу; наполегливі та трагічні шукання людського щастя; осмислював взаємовідносини між людьми» [53, с. 21]. У його романі «Борислав сміється» загострювалася проблема індивідуалізації робітників, які раніше розглядалися як «маса».

Продовж усього XIX століття етична проблематика в українській літературі пройшла шлях від просвітительської дидактики та сентиментальної ідеалізації до глибокого соціально-психологічного аналізу та філософського осмислення. Література цього періоду стала «явищем свідомо національним, яке в усьому комплексі тематики, проблематики, ідейного змісту, морально-етичних поглядів, естетичного відношення до дійсності, в народній мові та засобах її відображення виражає самобутні риси української ментальності» [36, с. 10].

Письменники XIX століття були не лише спостерігачами, а й активними учасниками формування національної свідомості та моральних засад суспільства. Етична проблематика, висвітлена у творах XIX століття, продовжує зберігати свою актуальність, відображаючи вічні питання морального вибору, справедливості та людського щастя.

1.3. Рецепція біблійних мотивів і образів у художній літературі

Рецепція Біблії у художній літературі є одним із найглибших та найуніверсальніших явищ у світовій культурі, що відображає незмінний вплив Святого Письма на світогляд, етику та естетику людства. Біблійні тексти, будучи не лише сакральними джерелами, а також феноменальними пам'ятками літератури, слугують невичерпним джерелом тем, сюжетів, образів, символів та морально-філософських ідей, що знайшли своє втілення у творах письменників різних епох та національних літератур. Це явище досліджується у рамках біблеїстики –

міждисциплінарної галузі знань, що аналізує Біблію з використанням текстологічних, літературних, історико-критичних методів.

Рецепція Біблії у художній літературі має розмаїті форми прояву, що дозволяє класифікувати їх за рівнем імплікації та функціонального навантаження:

1. Одним із важливих джерел художнього осмислення моральних цінностей у літературі XIX століття стали біблійні мотиви. Це повторювані, сталі елементи, які відсилають до конкретних ідей, ситуацій чи конфліктів Святого Письма. Прикладами є мотиви гріхопадіння, жертвності, воскресіння, втраченого раю, кари за гріх, блудного сина. Українські письменники XIX століття, такі як П. Куліш, Т. Шевченко, П. Мирний активно використовували біблійні мотиви, наповнюючи твори біблійною символікою.

2. Вагоме місце у формуванні духовно-морального виміру української літератури посідають біблійні образи та архетипи, які слугують універсальними моделями людської поведінки й морального вибору. Художники слова часто звертаються до біблійних персонажів (Адам, Єва, Каїн, Авель, Мойсей, Йов, цар Соломон, Юдиф, Ісус Христос, Марія Магдалина, Юда), наділяючи їх новим змістом або використовуючи як архетипи для створення власних персонажів. Образ Ісуса Христа, наприклад, варіював упродовж усієї історії української літератури, від барокових авторів до Т. Шевченка та О. Гончара.

3. Важливою складовою художнього осмислення релігійно-моральних тем у літературі є звернення письменників до біблійних сюжетів і фавул, які стають підґрунтям для створення нових художніх інтерпретацій. Повні або фрагментарні переосмислення біблійних оповідей (наприклад, про Вавилонську вежу, Мойсея, блудного сина) лягають в основу літературних творів, набуваючи нового звучання у відповідності до авторського задуму та історичного контексту.

Звернення до Біблії у художній літературі виконує низку важливих функцій: морально-етична – це біблійні настанови та заповіді слугують основою для формування моральних координат твору, висвітлення вічних проблем добра і зла, справедливості, гріха, каяття, жертовності. Біблійні тексти відіграють важливу роль у формуванні світоглядних і філософських засад літературного процесу, адже вони містять універсальні моделі світу та людини. Саме завдяки цим моделям письменники мають можливість рефлексувати над екзистенційними питаннями буття, сенсу життя, взаємин людини з Богом і суспільством, переосмислюючи вічні духовно-моральні цінності крізь призму індивідуального досвіду.

Важливим аспектом впливу Біблії на літературу є формування інтертекстуального простору, у якому біблійні образи, мотиви та алюзії стають засобом діалогу між різними епохами й культурами. Рецепція Біблії створює міжтекстові зв'язки, що дозволяють читачеві залучатися до широкого культурного діалогу, розширюючи горизонти сприйняття твору. Це сприяє збагаченню образного мислення та розвитку стильових течій у літературі.

Біблійні образи, мотиви та сюжети мають потужний естетичний потенціал, що дає змогу письменникам створювати глибокі й багатозначні художні картини. Біблійні сюжети й образи в українській літературі, зокрема в прозі та поезії, використовуються не тільки як релігійні еквіваленти, а й як потужний символічний інструмент для передачі суспільно-психологічних ідей, моралі, національної самоідентифікації та художніх концепцій. Такі мотиви є засобом, що забезпечує глибину й універсальність художньому тексту.

По-перше, автори часто використовують біблійні переспіви, як це спостерігається у творчості Т. Шевченка. Він звертався до псалмів Старого Завіту, аби через підтекстові аналогії відобразити тогочасні національні реалії: наприклад, порівнюючи долю українського народу з долею євреїв у вигнанні. У цьому контексті біблійний текст стає фільтром осмислення моральної травми, суспільного гніту та національної самосвідомості.

По-друге, у художній літературі, від середньовіччя до сучасності, біблійні теми незмінно присутні як ремінісценції, епіграфи, алегорії та сюжетні паралелі. Вони допомагають авторам створювати наповненість образного ряду – прикладом є використання сюжетів про Каїна і Авеля чи історії Ісуса для передачі тем боротьби між добром і злом

У сучасній літературі, зокрема в пострадянську й постмодерну добу, біблійні мотиви трансформуються – набувають іронічного, скептичного звучання та використовуються як культурологічна референція до минулого або як інструмент самоідентифікації.

Українська література демонструє глибоку та безперервну традицію реценції Біблії. Звернення до біблійних сюжетів і мотивів збагатило українську поезію, сприяючи її розвитку в межах міфологічно-притчевої стильової течії. Упродовж XIX століття українські письменники, зокрема П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, були залучені до створення першого цілісного перекладу Святого Письма українською мовою, що паралельно посилювало його вплив на художню творчість. Леся Українка, Т. Шевченко, І. Багряний, Ліна Костенко – це лише деякі з імен, чия творчість глибоко просякнута біблійними мотивами, що дозволило їм висвітлювати як національні, так і універсальні моральні та філософські проблеми.

1.4. Основні підходи до вивчення творчості

Г. Квітки-Основ'яненка в сучасному літературознавстві

Творча спадщина Григорія Квітки-Основ'яненка, знаного як одного з фундаторів нової української прози, упродовж століть незмінно привертає увагу літературознавців, залишаючись об'єктом пильного наукового інтересу. Сучасний етап досліджень суттєво відрізняється від попередніх, що зумовлено трансформацією методологічних парадигм, а також потребою в новому осмисленні ролі та значення доробку письменника у контексті вітчизняної і світової

літератури. Сучасне українське літературознавство застосовує розмаїття підходів, що дозволяють глибше досягнути багатогранність його творів, виходячи за межі соціологічних чи ідеологічних інтерпретацій, які часто домінували у минулому.

У сучасному українському літературознавстві спостерігається зростаючий інтерес до осмислення творчого доробку Григорія Квітки-Основ'яненка як багатшарового явища національної культури. Дослідники звертаються до його прози не тільки як явища історико-літературного, а також як до простору духовно-моральних ідей, що заслуговує аналізу в контексті філософських, естетичних і культурно-релігійних координат сучасності. Вивчення творчості письменника здійснюється на основі низки методологічних підходів, які дозволяють розкрити художню своєрідність та світоглядно-етичну проблематику його текстів.

Одним із найпоширеніших підходів у дослідженні спадщини Г. Квітки-Основ'яненка є типологічно-компаративний аналіз, за допомогою якого відбувається зіставлення творчості українського митця із європейськими літературними моделями доби сентименталізму, зокрема з творами Лоренса Стерна. Таке співставлення дозволяє виявити паралелі в художньому втіленні гуманістичних ідеалів, емоційності, культу внутрішнього світу простої людини, прагнення до зображення морального вдосконалення як сенсу людського існування. При цьому український письменник не є простим наслідувачем західноєвропейських зразків: його творчість позначена глибоким зв'язком із національним культурним ґрунтом, що засвідчує органічну адаптацію європейської традиції до українського духовного простору. Дослідженням цього підходу займаються такі дослідники, як І. Лімборський [38] та Д. Чик [52].

Не менш поширеним є психолого-етнографічний підхід, який акцентує увагу на відображенні народної ментальності, звичаїв, моральних засад у прозі письменника. Значна увага приділяється побутовим реаліям, фольклорним елементам, національним уявленням про добро і зло, гріх і покуту, чесноти й провину. Такий підхід дозволяє поглибити розуміння образів Квіткиної прози як

етнопсихологічно вмотивованих, таких, що втілюють моральні архетипи української культури. Зокрема, жіночі персонажі на кшталт Марусі чи Оксани є не лише носіями індивідуальних рис, а й втіленням колективних моральних уявлень про жіночу гідність, чистоту, жертвність.

У контексті соціально-критичного аналізу акцент робиться на тому, що за зовнішньою сентиментальною оболонкою творів Г. Квітки-Основ'яненка часто приховується глибока критика суспільних вад тогочасної доби – несправедливості феодально-кріпосницьких відносин, чиновницької сваволі, морального падіння представників панівного класу.

Ще один важливий аспект аналізу – мовно-стилістичний. У цьому контексті науковці підкреслюють роль Квітки-Основ'яненка у становленні української літературної мови. Його художній стиль формувався на основі живого народного мовлення, багатого на фразеологізми, діалектизми, інтонаційні структури, що створювало ефект автентичності та органічності. Квітка став першим прозаїком, що переконливо довів потенціал української мови як повноцінного засобу літературної комунікації.

Окремий напрям сучасного літературознавства розглядає творчість Григорія Квітки-Основ'яненка у парадигмі доби Просвітництва, аналізуючи її в історико-літературному, культурному та філософському контекстах. У цьому підході особлива увага зосереджена на гуманістичних ідеях письменника, їхніх витоках та формах художньої реалізації. Такі дослідники як – І.Лімборський та М. Ткачук, звертаються до концептуальних основ Просвітництва як європейського інтелектуального руху XVIII – початку XIX століття, адаптованого в українській літературі через призму релігійності, народної моралі та фольклору.

Зокрема, в монографії І. Лімборського [38] акцентується на тому, що творчість Квітки-Основ'яненка не можна зводити виключно до сентименталізму чи романтизму, адже вона виявляє ознаки глибоко укоріненої просвітницької місії – донесення морального ідеалу до простої людини, через доступну художню форму.

Просвітницька гуманістика у творах автора трансформується під впливом християнської етики, що виражається у культивуванні любові до ближнього, прощення, вірності, сумління – цінностей, що формують персонажів та читацьку свідомість. Письменник постає не тільки як митець, а і як духовний наставник, педагог, що прагне «очистити серця» своїх співвітчизників через художнє слово.

Яскраву ілюстрацію цього підходу демонструє й праця Я. Вільної [7], де акцент зроблено на рецепції просвітницьких, сентиментальних і фольклорних джерел у прозі Квітки. Авторка показує, як письменник трансформує європейські ідеї гуманізму та моралі, адаптуючи їх до українських соціокультурних реалій. Особливо це помітно в таких творах, як «Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов», де образи героїнь виведено у світлі ідеалів моральної чистоти, внутрішнього вдосконалення та жертвності. Історико-культурний аналіз текстів дозволяє простежити, як християнські ідеї (зокрема в аспекті морального вибору, сенсу страждання, спасіння через любов і покору) органічно вплітаються у структуру просвітницького дискурсу, формуючи своєрідну «українську версію» європейського мораліте.

Непересічне значення для розуміння творчості Г. Квітки-Основ'яненка має релігійно-етичний підхід, який виявляється ключовим для осмислення моральної основи його художніх текстів. Дослідниця Т. Лаврієнко зосереджується на вивченні впливу християнських цінностей – таких як любов, милосердя, смирення, прощення – на формування характерів персонажів, їхніх моральних дилем, а також на ідейний зміст творів. Саме цей підхід дозволяє розкрити «християнсько-моральні етичні домінанти», що є центральною темою магістерської роботи. «Приміром, у повісті «Маруся» науковці вбачають яскраве втілення ідеалів християнської моралі через образи головних персонажів. Аналізується функціонування у творах Квітки-Основ'яненка морально-етичних концептів «гріх – кара – каяття», що підкреслює глибинне релігійне підґрунтя його етичної проблематики. Такий аналіз знаменує собою відхід від виключно «народницької»

інтерпретації, яка домінувала раніше, і дає змогу виявити нерозривний зв'язок творчості письменника з українською духовною традицією» [37, с. 15].

Антропологічний підхід зосереджується на вивченні людини як культурного феномена, її буття у художньому світі Квітки-Основ'яненка. Це передбачає дослідження повсякденного життя, етнографічних особливостей, народних звичаїв, вірувань, а також системи моральних норм, що регулювали життя українського суспільства XIX століття. Такий підхід сприяє глибокому розумінню авторського конструювання образів типових представників українського народу, їхнього світогляду та ціннісних орієнтирів.

Незважаючи на те, що гендерні студії та постколоніальні дослідження не є традиційно домінуючими у вивченні творчості Квітки-Основ'яненка, їхні елементи можуть бути перспективно застосовані для нового прочитання його прози. Зокрема, гендерний підхід дозволяє проаналізувати образи жінок у його творах (наприклад, Марусі, Оксани) крізь призму їхньої соціальної ролі, боротьби за самовизначення, морального вибору в умовах патріархальних норм та суспільних обмежень.

Сучасне літературознавство послідовно відходить від спрощених, односторонніх та ідеологічно заангажованих інтерпретацій творчості Григорія Квітки-Основ'яненка. Такий багатовимірний аналіз дозволяє глибше зрозуміти художній світ письменника, по-новому оцінити його внесок у розвиток етичної проблематики, що є особливо цінним для дослідження християнсько-моральних етичних домінант.

Висновки до 1 розділу

Перший розділ дозволяє побачити, що морально-етична проблематика в українській літературі невіддільна від християнських цінностей, які стали її духовною опорою. Через літературні тексти ми відчуваємо, як віра, любов, милосердя, справедливість і смирення поступово перетворювалися з релігійних ідей на загальнолюдські орієнтири, що формували свідомість і світогляд не одного покоління українців. У творах письменників XIX століття ці цінності вже не виглядають як щось абстрактне чи проповідницьке – вони оживають у вчинках персонажів, у їхніх моральних виборах, у боротьбі між добром і злом, що завжди лишалася центральною темою нашої культури.

Українська література того часу – це не лише художнє відтворення дійсності, а своєрідна школа духовності. Вона виховувала читача, пробуджувала в ньому почуття совісті, любові до ближнього, вчила співчуття та відповідальності. Саме тому творчість таких митців, як Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Тарас Шевченко, Леся Українка чи Іван Франко, й сьогодні залишається актуальною – бо в центрі їхніх творів стоїть людина, її серце, її моральна сутність. І хоч змінювалися епохи, художні напрями й стиль письма, незмінною залишалася потреба говорити про добро, правду, гідність, про боротьбу людини з власними слабкостями.

Особливо важливо, що література завжди зверталася до Біблії – не лише як до священного тексту, а як до джерела символів, образів, сюжетів, через які письменники намагалися осмислити сенс людського життя. Біблійні мотиви, алюзії, постаті й моральні дилеми стали тим культурним кодом, що поєднав українське слово з європейською традицією. Саме завдяки цим зверненням твори наших авторів набували глибини, духовного змісту й універсальності.

Велике значення у цьому контексті має творчість Григорія Квітки-Основ'яненка – письменника, який зміг об'єднати народну мораль, християнську

етику й художню майстерність. Його повісті – це не лише сентиментальні історії про кохання чи страждання, а щирі спроби показати, яким має бути серце людини, що живе з вірою. Через образи Марусі, Оксани, Тихона Бруса він утверджував ідеал доброти, покори, щирості, любові до ближнього. І саме завдяки таким персонажам читач отримувал не лише емоційне задоволення, а й моральний урок – простий, але дуже важливий: щастя неможливе без чистоти душі.

У сучасному літературознавстві спадщина Квітки осмислюється по-новому – не лише як частина сентиментальної традиції, а як глибокий духовний досвід українського народу. Дослідники бачать у його прозі не лише художній світ, а своєрідну моральну систему, де кожна дія має наслідок, кожен гріх – каяття, а кожне страждання – сенс. Саме це поєднання простоти й глибини, народного світогляду й християнської віри робить його творчість безсмертною.

Підсумовуючи, можна сказати, що християнські морально-етичні домінанти стали не лише основою для розвитку української літератури XIX століття, а й своєрідним дороговказом для духовного зростання суспільства. Вони допомогли нашій культурі зберегти людяність навіть у складні історичні часи, навчити цінувати добро, правду, любов і працю. І хоча сьогодні світ змінився, ці цінності залишаються незмінними – саме вони формують людину як особистість і дають літературі її справжній сенс.

Отже, результати першого розділу є надійною методологічною та теоретичною базою для подальшого, більш детального аналізу. Спираючись на це розуміння, наступні розділи зможуть сфокусуватися на конкретному, поглибленому дослідженні творчої спадщини Григорія Квітки-Основ'яненка, його особистого внеску у цю велику духовну традицію та художніх механізмів, за допомогою яких він втілював ці вічні істини у своїй прозі. Ми переходимо від загальної картини до детального плану, щоб довести: творчість Квітки – це не лише етап, це апогей утвердження християнської моралі в українському сентименталізмі.

РОЗДІЛ 2

ХРИСТИЯНСЬКІ ІДЕЇ ТА ЦІННОСТІ У ПРОЗІ ГРИГОРІЯ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА**2.1. Вплив народної моральної традиції та фольклору на формування етичного концепту у творах Квітки**

Однією з визначальних рис творчості Григорія Квітки-Оснoв'яненка є глибока опора на народну моральну традицію та український фольклор, що зумовило формування в його творах оригінального етичного концепту, побудованого на засадах християнської доброчесності, гуманізму й народної педагогіки.

Народна моральна культура, втілена у прислів'ях, приказках, народних піснях та обрядах, стала для письменника своєрідним етичним кодексом, який визначав систему цінностей його персонажів. У творах Квітки моральність постає не як абстрактна філософська категорія, а як живий духовний закон, що виявляється у повсякденній поведінці людини. Основою цієї моралі є доброта, працелюбність, чесність, шанування батьків, співчуття до ближнього.

Оповідна манера української прози Григорія Квітки-Оснoв'яненка значною мірою формувалася під впливом мовної природи його творів. Письменник поставив перед собою непросте завдання – довести, що українська мова, заснована на народній основі, є здатною передавати серйозні, ніжні та глибокі почуття, а не лише грубі або комічні вислови.

Сучасні дослідники (О. Гончар [12], І. Денисюк [19] та інші) накопичили чималий досвід у вивченні впливу усної народної творчості на прозу Квітки-Оснoв'яненка. Так, І. Денисюк підкреслює закономірність процесу «перетворення фольклорних жанрів у прозові форми художньої літератури» [25, с. 8], що спостерігалось у різних європейських традиціях. Для української літератури, за його спостереженням, найхарактернішим виявом цього процесу стала імітація

оповідної манери фольклорної прози – зокрема введення образу оповідача-простолюдина. Крім того, дослідник зазначає, що Квітка часто використовував народні сюжети як основу для власних творів, доповнюючи їх етнографічними деталями, морально-дидактичними вступами та узагальнювальними висновками.

О. Гончар детально дослідив питання впливу фольклору на художню систему Григорія Квітки-Основ'яненка. На думку дослідника, фольклор, зі своїм особливим способом відображення дійсності, істотно вплинув на формування творчих принципів письменника. Гончар підкреслює, що автор активно засвоював народну тропіку, використовуючи її для змалювання персонажів своїх творів.

Учений зазначає, що зовнішність персонажів у Квітки часто передається за допомогою типових, усталених художніх засобів, запозичених із народної творчості. Так, образ Марусі з однойменної повісті має ідеалізований характер: автор підкреслює лише позитивні, виняткові риси героїні. Для створення її портрета письменник вдається до фольклорних епітетів («прямесенька», «чорнявенька», «білесенька»), порівнянь («веселенька, як весіння зоренька», «говорлива, як горобчик», «жартовлива, як ластівочка») та метафоричних висловів («серце тьохнуло», «слізеньками вмиватися»).

Дослідник також зауважує, що чоловічі образи у прозі Квітки відзначаються більшою схематичністю [12, с. 122]. Це пояснюється тим, що у фольклорі, зокрема в народних піснях, образ сільського парубка змальовується значно стриманіше й менш емоційно, ніж жіночий.

Окрім запозичення окремих мотивів, Квітка-Основ'яненко створював і оригінальні сюжети, у яких поєднував різні народні теми. Наприклад, у повісті «Сердешна Оксана» поєднуються мотиви зманювання дівчини та втечі від батьків, а також народження дитини поза шлюбом. При цьому автор іноді майже дослівно відтворював фольклорні елементи – весільні пісні, обрядові примовки, голосіння, а також сцени народних ритуальних дійств, пов'язаних зі сватанням, весіллям чи похороном.

Отже, аналізуючи генетичні зв'язки прози Квітки-Основ'яненка з фольклором, науковці – зокрема О. Гончар – звертає увагу на особливості тропіки, принципи створення характерів і способи літературного переосмислення народних сюжетів. Водночас ці спостереження відкривають перспективу для подальшого уточнення й розширення уявлень про естетичну природу його художнього світу.

Розглянемо повість Григорія Квітки-Основ'яненка «Маруся», як письменник засвоює й переосмислює у ній народні та книжні традиції. Оскільки ця повість стала першим українським твором автора, тут особливо помітно, як нова українська проза виростає з народного оповідання й старої літератури.

Твір починається розлогою повчальною передмовою, яка нагадує коротку проповідь. Вона має чітку побудову: думки розташовані послідовно, наводяться приклади, порівняння, звернення до авторитетних джерел, а головне – усе це має навчальний і виховний характер.

У цьому вступі з'являється оповідач – людина з народу, через яку розгортаються події. Його мова наслідує живе народне мовлення, що створює враження правдивості й близькості до читача. Водночас у його оповіді можна відчутти вплив старих книжних традицій, адже побудова тексту частково відповідає правилам давньої риторики.

Таким чином, у «Марусі» ми бачимо поєднання двох основ – народного фольклорного стилю та книжної літературної культури, що разом сформували новий тип української художньої прози.

Григорій Квітка-Основ'яненко за допомогою різних художніх прийомів уміє привернути увагу читача та утримати її. Це видно вже у вступі до твору, де письменник активно використовує риторичні запитання й оклики. Вони не потребують відповіді, але змушують замислитися над висловленими думками, роблять текст емоційнішим і ближчим до живої мови. «Часто мені приходить на думку: чого б то чоловікові так дуже пристращатись на сім світі до чого-небудь, не то щоб до якої речі, а то хоч би і до наймиліших людей: жінки, діточок, ширих

приятелей і других? Перше усього подумаймо: чи ми ж на сім світі вічні? І що є у нас, хоч скотинка, хоч хлібець на току, худобонька, у скринці, так сьому так усе без порчі й бути? Ні, нема тут нічого вічного! Та й ми самі що? Сьогодні жив, завтра – що Бог дасть!» [32, с. 21]. Через риторичні запитання автор ніби запрошує читача до внутрішнього діалогу, змушує його погодитися з висновками оповідача та розділити його цінності. У результаті читач відчувається не лише спостерігачем, а учасником оповіді, який розуміє й підтримує моральні погляди автора.

Наприклад, оповідач не раз звертається до уявного життєвого досвіду свого читача чи слухача: «Ти і не оглядишся і незчуєшся, як zostавсь сам собі на світі; хоч і з людьми, і промеж людей, та ба! Усе тобі або не такі приятелі, яких поховав, або й зовсім не звісні; та воно тобі усе равно, що блукаєш у дрімучому лісі!» [32, с. 21]. У цьому фрагменті займенник «ти» водночас позначає і мовця, і адресата. Такий прийом створює враження близькості між оповідачем і читачем, викликає відчуття спільності досвіду та належності до одного – народного – середовища.

Завдяки цьому читач відчуває себе частиною того світу, у якому живе оповідач, і сприймає його філософські, релігійні та морально-етичні погляди, як власні. Водночас відбувається своєрідне емоційне єднання оповідача з уявним слухачем, їхня внутрішня синхронізація.

При цьому тлумачення християнських понять у тексті відповідає православній церковній традиції, але водночас у ньому відчутна народна інтерпретація. Автор подає приклади з повсякденного життя селян, адаптуючи моральні істини до рівня розуміння простої людини. Таким чином, у творі реалізується дидактична функція, характерна для старої української літератури, що прагнула передати християнські ідеї у зрозумілій, доступній формі.

Наум Дрот і його дружина Настя живуть за християнськими законами – дотримуються заповідей, багато працюють, моляться, поводяться чесно й покірно. Про Наума автор говорить: «Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і

матері слухняний, старшим покірний, серед товариства друг, ніколи не брехав, горілки не вживав і п'яниць не терпів, з ледачими не водився, а до церкви – хоч би й найменше свято – завжди йшов: свічку поміняє, старцям грошенят дасть і береться до роботи» [32, с. 23].

Його духовна стійкість і віра в Бога відзначаються особливо: «За його правду не залишив його і Бог милосердний: що б не задумав – усе Господь посилав. Благословив його доброю, працювитою, покірною жінкою... Не було між ними ні сварок, ні лайки. Щодня вони дякували Богові за Його милості. Лише одне засмучувало – не мали дітей. Настя через це плакала, а Наум молився – і йому ставало легше» [32, с. 23].

Персонаж дотримується моральних принципів навіть у важкі моменти, тому його життя показане, як приклад праведної поведінки. Усі події в родині тісно пов'язані з вірою, церквою та молитвою, а народна мораль у творі гармонійно поєднується з християнськими цінностями.

Маруся з'являється на світ, як благословення та нагорода батькам «за отцевські і материнські молитви» [32, с. 23]. Її моральні та духовні риси багато в чому нагадують риси персонажів життійної літератури. Про дівчину говориться: «Та й що то за дитина була! Ще малесеньке було, а знала і Отчеша, і Богородицю, і Святий Боже, і половину Вірую. А тільки, було, зачує дзвін, то вже ні заграється, ні засидиться дома й каже: «Мамо, піду до церкви, бач, дзвонять; грішка не йти; тату, дай шажок на свічечку, а другий старцю Божому подати». І в церкві вже не запусує, ні до кого не заговорить, та все молиться, та поклони б'є» [32, с. 23–24].

Образ Марусі змальований ідеалізовано – і це природно в межах життійної та народної традиції. Вона з дитинства уникає гріховних дій, прагне жити чесно та за моральними правилами. Її поведінка виявляє внутрішню чистоту та духовну стійкість. Особливо це видно в епізоді, коли дівчина відмовляє коханому від таємних зустрічей, вважаючи їх гріхом і неповагою до батьків: «Як собі хоч, а тільки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можна матері сказати та тєє і робити

нишком від неї. Хоч розсердись зовсім..., тільки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше діло, якби я посватана була, тоді б і нічого; а то хто-небудь побачить, та про мене ще й слава піде? Не хочу, не хочу! Нехай Бог боронить!...» [32, с. 45]. Таким чином, Маруся постає як уособлення моральної чистоти, вихованої на ґрунті народної та християнської моралі.

Отже, образ Марусі відповідає як народним, так і християнським уявленням про ідеальну людину. Автор у творі зобразив лише ті епізоди, які не суперечать звичаям і уявленням простого народу про праведне життя. Такий підхід допомагає створити образ людини, близький до ідеалу «природної» особистості, який цінували представники епохи Просвітництва.

Використання досвіду старовинної літератури для зображення характерів персонажів пояснюється тим, що саме давні тексти могли запропонувати приклади повних моральних та психологічних портретів, яких не давала народна проза. Фольклор, як правило, не містив докладних описів внутрішнього світу та моральних рис персонажів.

2.2. Християнське розуміння добра і зла у світогляді письменника

У творах Григорія Квітки-Основ'яненка християнська моральна система займає центральне місце. Добро і зло у його прозі часто розглядаються через призму праведної поведінки, чесності, працьовитості та духовної чистоти. Письменник зображує персонажів, які живуть за християнськими заповідями, моляться, поважають старших, допомагають ближнім і тримаються моральних норм навіть у складних обставинах.

Образ серця є одним із найчастіших символів у Біблії та одним із ключових понять у творах отців церкви. У межах української культурної традиції цей образ отримав особливе значення для розуміння моральності, душевного пізнання світу та формування етичних цінностей. Через серце можна передати внутрішній досвід

людини, її переживання, почуття й емоції, а також засвоєння істини життя через внутрішній світ людини. Така проблематика стала наскрізною темою у працях видатних українських і церковних мислителів, таких як Кирило Ставровецький, Григорій Сковорода, Памфіл Юркевич та інших. Вони послуговувалися поняттями на кшталт «безодні» (за Августином Блаженным) або «глибокого серця» (Святе Письмо), застосовуючи їх для встановлення духовного зв'язку людини з Богом і абсолютом у рамках особистого релігійного досвіду.

Філософія серця дозволяє глибше зрозуміти чутливість людини, її здатність до емоційної співпереживання та внутрішньої моральної саморефлексії, що особливо проявляється у сентименталізмі. Для Квітки-Основ'яненка, як одного з фундаторів нової української прози, концепт серця стає важливим засобом зображення внутрішнього світу людини. Він використовує його для відображення психічних і душевних проявів персонажів, поєднуючи їх із національними традиціями створення характерів, зокрема жіночих образів. Концепт серця у творчості Квітки-Основ'яненка не обмежується морально-етичним або релігійним виміром. Він стає інструментом для глибокого психологічного аналізу персонажів, для показу того, як внутрішній світ людини впливає на її вчинки, рішення та взаємини з іншими.

Повість «Маруся» займає особливе місце в українській прозі, бо поєднує традиції з їхнім оновленням, адаптуючи їх до формування національних художніх канонів та потреб читачів того часу. Вона пробуджує активне сприйняття, емоційність і внутрішні ресурси читача, він одразу занурюється в історію, у коло симпатій та антипатій персонажів, у світ їхніх надій і переживань. Це відбувається через чутливість до їхніх емоцій, яка формує загальний емоційний тон твору. Саме вона визначає завершення образів персонажів, відображення світу та цілісність повісті.

Справді, Квітка створює нову філософію тексту, яка базується не на старих риторичних схемах чи готових моделях, а на живому досвіді людини, на здатності

відчувати красу життя і його глибину, на яскравих, іноді хаотичних людських емоціях і почуттях. Разом із тим, повністю відмовитися від традиційних літературних прийомів письменнику не вдалося. Будь-який новий досвід або експеримент у літературі потребує певних рамок і умовних структур, які допомагають організувати текст. Часто саме ці рамки підкреслюють авторські новаторські рішення. У повісті «Маруся» нарація оточена своєрідною інтродукцією – риторичним роздумом, який одночасно виконує функцію метаприйому. Подібний прийом Квітка застосовує й у інших своїх повістях, створюючи особливу структуру тексту та взаємодію з читачем.

Риторичний вступ до повісті нагадує своєрідну «рамку» тексту, у якій концентрично розгортаються значення та поєднуються різні культурно-історичні елементи. Цей короткий вступ побудований за принципом літературного «палімпсесту», де відлунює біблійний текст, концепти української літератури XVII – XVIII ст., мотиви європейської сентиментальної поезії, а також приховані ремінісценції Данте («та воно тобі усе равно, що блукаєш у дрімучому лісі») [31, с. 43].

Таке багатство текстових шарів поєднується з підкресленням ідеї смирення перед Богом, покори Його волі та прийняття долі, а також прославленням Божої премудрості. Водночас автор наголошує на гріховності пристрастей, що прив'язують людину до речей або до інших людей. Адже все проходить, життя швидкоплинне і підпорядковане божественній логіці.

На початку твору окреслюються основні орієнтири для його сприйняття. Через риторичну форму та тверезий аналіз обґрунтовується етика сентименталізму, а релігійний світогляд проявляється у думці про рівність усіх людей: «на сім світі такі ж гості, як ти і усякий чоловік, – чи цар, чи пан, чи архирей, чи салдат, чи личман» [31, с. 43].

Творча сміливість Квітки полягає в тому, що він «переніс» на непростий селянський ґрунт добре опрацьований комплекс емоцій, створивши можливість

для різного сприйняття тексту, різночитань і нових тлумачень залежно від смаків читачів та критиків. Незважаючи на зауваження, що Маруся чи Галочка більше подібні на панянок, ніж на простих дівчат, повість демонструє інший підхід. Квітка йде далі за Карамзіна та його соціально-етичну тезу «і селянки кохати вміють!» і пропонує національне бачення загальнолюдських категорій кохання і чутливості.

Крім того, його творчість поєднує відмову від штампів і кліше з утвердженням національних канонів письма, «карбуючи» в прозі відлуння народної творчості та трагізму історичних подій. Це робить текст не лише емоційно насиченим, а й глибоко національно орієнтованим, органічно поєднуючи естетику, мораль та історичну пам'ять.

У повісті «Сердешна Оксана» особистість героїні формується через поєднання чутливості та соціальної позиції. Ці два аспекти постійно переплітаються, створюючи несподівані форми психологічного аналізу та змінюючи внутрішню структуру персонажа. На відміну від більш ідилічної Марусі, тут епічна рівновага порушена відразу: зустріч Оксани з капітаном показує соціальну нерівність, яка підкреслюється зростанням контрастних протиріч у творі.

Сюжет відображає знайомий світовому письменству принцип художнього узагальнення долі персонажа: рух від початкового стану до пошуку себе, зміни життєвих орієнтирів, набуття нового статусу або втрати бажаного, що неминуче порушує гармонію. Така сюжетна схема була добре відома в європейській літературі і користувалася популярністю серед читачів того часу. Саме тому «Сердешна Оксана» стала єдиним твором Квітки, перекладеним французькою незабаром після його смерті.

Письменник дуже детально показує світ Оксани, описуючи її як відкриту, екстравертну особистість, яка відчуває себе органічною частиною громади, поділяє її моральні цінності і здатна відтворювати давні традиції. Її образ, створений за

принципами народної естетики, поєднує в собі активну взаємодію з оточенням і здатність гармонійно долучається до життя спільноти.

Оксана ототожнює себе з сільською громадою, відчуває приналежність до спільноти, відкрито сприймає життя і захищена від небезпек світу нормами патріархальної моралі, не піддаючись руйнівній саморефлексії. Водночас вона вирізняється серед інших – її всі відзначають як найгарнішу, найвеселішу та найохайнішу дівчину «... краса усьому селу..., усі люди зібрались затим, щоб подивитись на Оксану...», «як зірочка вечірня між усіма зірками» [31, с. 275]. Вона активно організовує дозвілля, збирає інших дівчат для ігор і бесід, постає як об'єднувальна фігура в колективі.

На відміну від Марусі, яка тяжіє до усамітнення та релігійних роздумів, життя Оксани пов'язане з участю у спільних заходах і взаємодією з іншими. Вона усвідомлює себе частиною «множинності інших» і будує свої стосунки за принципом злагоди та взаємного прийняття. Її роль у колективі як об'єднувальної ланки, що поєднує себе з іншими та інших з собою, допомагає зрозуміти її внутрішній емоційний світ.

Принципова відкритість Оксани визначає й її сприйняття світу, яке нерозривно пов'язане з соціальними взаєминами. Вона чітко усвідомлює свій ідеал, у якому важливе місце займає саме спілкування та взаємодія з іншими. Звичайно, її уявлення про щастя іноді здаються спрощеними, майже казковими, під впливом народних уявлень. Перенесення цієї ідеальної норми у реальне життя спричиняє конфлікт із патріархальним середовищем і змушує шукати власний шлях і варіанти самореалізації. При цьому Оксана мислить соціально і вміло поєднує образи та події суспільного життя із суспільною ієрархією. «Коли б ми жили у городі, то я б з своєю красою швидко б знайшла собі якого панича. А як ми живемо тут, то я б вийшла за купця або за поповича... Якби мені таке щастя! Що то люблю, щоб у розкоші жити. Не поратись нічого, а тільки хороше жити, щоб пити й їсти, і хороше ходити було що» [31, с. 278].

У самій назві твору, зосередженій на людині, підкреслюється перехідність між внутрішнім і зовнішнім світом, між глибокими переживаннями та більш поверхневими емоціями, а також між ідеалом і реальністю. Концепт «сердешності», який винесено в центр оповіді, має багатозначний характер і пов'язаний щонайменше з двома аспектами психологізації історії. По-перше, він відображає культурно-історичні ознаки філософії серця як вчення про глибоке, приховане у структурі людської особистості. Серце тут сприймається як «безодня», місце для душевного життя та мірило пізнання і моральних цінностей. На відміну від суворого, логічно впорядкованого раціоналізму, серце показує індивідуальність людини, її здатність усвідомлювати правду життя через власний досвід, емоції та тонкі відчуття душі.

Повість «Добре роби, добре й буде» була створена, ймовірно, у 1834 році, бо саме цього року отримала цензурний дозвіл. Незадовго до цього на східноукраїнських землях сталася засуха, враження від якої відобразилося і в «Конотопській відьмі»: мотив випробування відьом Квітка запозичив із чуток про випадок у сусідній губернії, де одна поміщиця намагалася таким чином з'ясувати причини посухи.

Дидактичний вступ містить роздуми оповідача про діяльне милосердя, яке є випробуванням любові до Бога і ближнього. Оскільки всі люди – Божі діти, вони повинні ставитися один до одного, як брати: «а затим-то треба, щоб і ми любили один одного, як брата, у нужді помагали, один від одного біду відводили і коли до чого приходитьсь, один за одного страждали і біду терпіли» [32, с. 105]. Тут випробування («біди») показані як засіб перевірки сили братньої любові та нагадування про необхідність взаємодопомоги для виживання.

Цей вступ задає тон для сприйняття сюжету про мудрого селянина – «простого мужика Тихона Бруса, з сідою бородою та з превеликонною лисиною» [32, с. 125]. Його життєва мудрість проявляється через точні спостереження за побутом і словами персонажа: «Я сам неписьмений» [32, с. 120]. Тут показано, що природна

мудрість забезпечується належністю до традиційної культури, сталим побутом і постійним керуванням своїм життям через релігійно-мотивовану систему цінностей.

Особливо варто підкреслити, що історію Тихона Бруса можна частково порівняти з архетипним сюжетом про праведного Йова, проте лише частково. Тихон втрачає майно не через підступи сатани, хоча за бажанням можна було б знайти трансцендентні причини посухи. Його втрати менш трагічні, а опоненти – односельці, домашні, сільська старшина. Проте стратегія сюжету має певні збіги: багатий і побожний Йов з країни Уц втрачає худобу, гинуть його діти (Йов 1:13-19 [2, с. 569–570]), і сам важко захворів (Йов 2:7-8 [2, с. 570]). Йов витримує випробування, не піддаючись натиску дружини та друзів, і за це Господь винагороджує його: «І Господь привернув Йова до першого стану... І помножив Господь усе, що Йов мав, удвоє» (Йов 42:10 [2, с. 607]).

Тихон Брус, як і Йов, «був собі кріпко заможненький» [30, с. 108]. Щоб запобігти голодові, неминучому через посуху, він радить громаді зібрати хліб у спільні зерносховища – «гамазеї», з яких можна було б видавати хліб для харчування й сівби біднішим землякам. Пропозиція Тихона не отримує підтримки громади. Тоді він починає накопичувати запаси збіжжя самотійно: заставляє власну худобу, одяг та прикраси, не зважаючи на плач і голосіння дружини Стехи та доньок, збирає борги й їде до росії за хлібом.

Обмежуючи родину в найнеобхіднішому (Тихон навіть відпускає хліб на вагу – по два фунти, приблизно 800 г, на день), він дбає про п'ятьох сиріт і під час найбільшої скрути починає роздавати хліб. Коли приходять жнива, Тихон повертає зерно землякам у віддачу. Дружина й діти не розуміють його вчинків і скаржаться на нього односельцям. Сільський голова підозрює Тихона в намірі втекти з села. Заможні землероби, які розраховували на збагачення, продаючи в голодний рік заощаджений хліб за високою ціною, зневажають Тихона за перешкоджання їхнім планам.

Підступний помічник, скориставшись неписьменністю Тихона, навмисне плутає записи про взятє у віддачу збіжжя. Писар («письмоводитель») обмовляє персонажа перед справником: «Каже, у такім-то селі є великий мошенник, Тихон Брус; той поперевадив усю худобу, і свою, і жінчину, на гроші, та накупив хліба, та продає дуже непомірною ціною; а як люди у нужді, то усе збувають та хліб купують; а Тихон в них позабирав і скотинку, і вози, і що то!.. як же вже нічого брати, так набор роздає, та тільки кому дасть четверть, а запише три; кому мірку, а запише два мішки; і дума... усіх обібрати» [32, с. 120–121].

Таким чином, архетипний сюжет про зuboжілого через власну праведність доброчинця проектується на парадигму біблійної системи цінностей. Доброчинець втрачає майно добровільно, опиняючись самотнім у протистоянні світу, «бо ми не маємо боротьби проти крові та тіла, але проти початків, проти влади, проти світоправителів цієї темряви, проти піднебесних духів злоби» (Еф. 6:12 [2, с. 1303]). Родина не розуміє його жертвних намірів, що підтверджує євангельське застереження: «Вороги чоловікові домашні його!» (Мт. 10:36 [2, с. 1079]). Поруч із цим постає і фігура Юди.

Випробування голодом стає для Тихона своєрідною хресною дорогою, яку він проходить з честю. Це додає сюжету христологічного виміру: персонаж жертвує собою задля громади, котра часто не сприймає, а подекуди навіть брутально відкидає його жертвність, зневажає і обмовляє, намагається піддати його суду.

Для письменника-просвітителя воскресна перспектива винагородження християнської жертвності, пов'язана з усвідомленням суспільного покликання держави як гаранта справедливості, втілюється в мотиві царської нагороди Тихона Бруса: «Цар прислав йому медалью срібну, велику, а на ній саме таки настояще царське лице... Та ще зверх того повелів із своєї царської казни повикуповувати усю худобу, що позакладавав Тихон, і свою, і жіночу, і дітську, і поповнити йому усі гроші, скільки він потратив на пропитаніє людське» [32, с. 129].

Тут відображається ідея, що праведна поведінка та жертовність у християнському дусі, навіть якщо вони не визнаються негайно оточенням, обов'язково отримають своє справедливе відшкодування. Цей епізод підкреслює моральний та соціальний сенс діяльного милосердя, показуючи, що відданість обов'язку перед ближнім і Богом не залишається без винагороди.

Отже, розвиток сюжету повісті повністю підпорядкований меті демонстрації переможної сили євангельських цінностей, архетипові приклади яких вписані в сільське життя та втілюються в ідеальному образі Тихона Бруса. Тут можна говорити не лише про притчеву організацію, що визначає композиційну будову твору, а й про аксіологічну стратегію сюжету, за якою зовнішня правдоподібність слугує віддзеркаленням успіху добра.

У світогляді Квітки-Основ'яненка добро пов'язане з духовною чистотою, працьовитістю, покорою Богу, повагою до ближніх, а зло – із лінню, егоїзмом, брехнею та порушенням моральних норм. Автор також поєднує народні традиції та християнські цінності, адаптуючи їх до зрозумілої для простого читача форми.

2.3. Художнє втілення християнських чеснот в образах персонажів Григорія Квітки-Основ'яненка

Художній світ Григорія Квітки-Основ'яненка є яскравим утіленням ідей християнської моралі, що стали стрижнем його творчості. Письменник сприймав літературу не лише як засіб естетичного впливу, а й як інструмент морального виховання народу. У його творах послідовно утверджуються чесноти любові, смирення, покори, доброти, милосердя та прощення, які визначають духовний світ персонажів.

Творчість Г. Квітки-Основ'яненка відповідала потребам нового часу, який вимагав глибшого, аналітично-пізнавального відтворення дійсності в її багатогранності, суперечностях і складнощах, а також показу людини в суспільних

взаєминах і в її духовному зв'язку з Богом, що ставав дедалі складнішим. Християнська модель світу у творчості письменника нерідко вступала в суперечність із соціальною. На думку Л. Ковалець, «У своїй повістевій прозі Квітка виявився досить послідовним проповідником морально-етичного постулату, згідно з яким кожна віруюча в Бога людина (незалежно від її соціального статусу) є доброчинцем, високодуховною особистістю, як правило, винагородженою за чесноти, за щире сповідання в житті Божих заповідей Його ж благословенням» [34, с. 32].

Г. Квітка-Основ'яненко сприймав дійсність як поділ на дві протилежні, але взаємопов'язані сфери – «земну» та «небесну». Основну цінність він убачав саме у «небесній» сфері, яку людина може досягнути після смерті. При цьому смерть у його розумінні не була завершенням буття, а лише переходом до нового, вищого рівня існування. Цю думку яскраво передає його заклик: «Коли отець наш милосердний кого з нас покличе, проводжай з жалем, та без укору і попрьоків; перехрестись та й скажи, як щодня у отченаші читаєш: «Господи! буде воля твоя з нами грішними!» І не удавайсь у тугу, щоб вона тобі віку не укоротила: бо гріх смертельний накликає на себе не тільки смерть, – і саму болість, хоч би яку-небудь: бо, не поберігши тіла, загубиш і душу на віки вічні! Більш усього пам'ятуй, що ти ховаєш сьогодні, а тебе заховують завтра; і усі будемо укупі, у Господа милосердного на вічній радості; і вже там не буде ніякої розлуки, і ніяке горе, і ніяке лихо нас не постигне» [31, с. 43–44]. Персонажі творів Г. Квітки-Основ'яненка є як глибоко віруючі люди, для яких релігійні цінності є основою життя. Поведінка й учинки простих персонажів чітко визначаються нормами християнської моралі.

У повісті «Маруся» Квітка-Основ'яненко показав два покоління щиро віруючої родини. Старші – Наум і Настя Дроти – живуть, керуючись глибоким переконанням: «на все воля Божа».

Віра у всесильність і всемогутність Бога стає для головних персонажів повісті моральним орієнтиром, який допомагає зберегти чистоту й гідність у стосунках до шлюбу. Однак Маруся та Василь, охоплені щирим і глибоким почуттям, не можуть стримати свої емоції, через що важко переживають вимушену розлуку. Здається, сумніваючись у Божому промислі, Маруся починає вагатися щодо того, чи судилося їй знову побачити коханого після його повернення із заробітків. З погляду християнської моралі, така недовіра може бути сприйнята як духовна слабкість, за яку героїня нібито розплачується власним життям.

Та водночас у вступній частині повісті автор висловлює інше, глибше розуміння Божої сутності – не як суворого судді, а як милосердного, люблячого Отця, що веде людину до спасіння, оберігаючи її від гріха, подібно до того, як батько піклується про своїх дітей. Письменник пише: «От так і небесний наш отець з нами робить: бережить нас від усякої біди і береть нас прямісінько до себе, де є таке добро, таке добро ... що ні розказати, ні здумати не можна! Та ще й так подумаймо: відчуєш ти, чоловіче, що се бог за гріхи твої послав біду? Так же й розсуди: який батько покине овсі діток, щоб без науки ледащіли? Усякий, усякий отець старається навчити дітей усьому доброму; а неслухняних по-батьківськи повчить та по-батьківськи пожалує. Недурно сказано: ледача та дитина, котрої батько не вчив! Се ж люди так з своїми дітьми роблять, а то отець небесний, що милосердію його і міри нема! Той коли і пошле за гріхи яку біду, то він же і помилує! Тільки покоряйся йому!» [31, с. 44].

Після смерті Марусі Василь зрікається світської суєти, обираючи шлях духовного служіння. Він постригається в монахи, приймає ім'я отця Венедикта та присвячує своє життя безперервним молитвам. Для нього це не лише форма покаяння, а й спроба досягнути істинну, нетлінну сутність людини – ту внутрішню Божу частку, яка є в кожному. Однак, подібно до своєї благочестивої, але недосконалої коханої Марусі, Василь так і не досягає повного містичного єднання з Творцем. Про це свідчать слова іншого монаха: «Він і прийшов немощний, та

таки себе не поберігав: не слухав нікого, ськав усякої болісті і заморив себе зовсім. Далі чах-чах та от неділь зо дві як і помер. Та ще таки від суєти не збавивсь: вмираючи, просив якомога, щоб йому у труну положили якоїсь землі, що у нього у платку була зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив покласти йому під голови. Та як закон запереща монахові такі примхи, то його не послухали» [31, с. 115].

Віра в людей, наділених надприродними здібностями, притаманна всім народам світу, проте кожна національна, а подекуди й регіональна культура, формує власне бачення цього явища. Жінка, що перебуває на межі між сакральним і буденним світами, водночас зазнає як благодійних, так і руйнівних впливів, через що, подібно до всесвіту, постає загадковою та суперечливою істотою. У міфологічних уявленнях цю двоїсту природу найповніше втілює образ відьми.

У язичницькі часи давні слов'яни вважали відьмами жінок, які виконували роль жриць і зберігали сакральні знання. Як зазначає І. Огієнко, вони «сильніше прив'язані до нашого стародавнього поганства, і по прийнятті Християнства ще довго сильно його трималася. І це жінки найбільше заступили давніх волхвів, і з них постали різні відьми, чарівниці, гадалки...» [27, с. 180].

Цей феномен автор осмислює у повісті «Конотопська відьма». Тут він докладно відтворює конструкцію пристрою, який використовували для випробування відьом: «Посеред ставу убито чотири палі товстеньких, а угорі зв'язано вірьовками, та вп'ять якось-то хитро та мудро попереплутувано; та у кожній палі угорі дірка продовбана і туди вірьовка просунута» [31, с. 152]. Такий детальний опис відповідає й історичним документам: у судових справах жінку, підозрювану у чаклунстві, зв'язували особливим способом і кидали у річку або став. Якщо під час випробування жінка одразу тонула, її визнавали невинною, а якщо залишалася на плаву – оголошували відьмою та карали.

У ролі Конотопської відьми постає Зубиха: «Як об дошку, так наша Явдоха об воду, і не порина, а як рибонька поверх води, так і лежить, і бовтається зв'язаними

руками та ногами» [31, с. 161]. Автор звертає увагу не лише на надприродні властивості персонажа, а передусім на людей і їхню поведінку, деталізуючи реакції та емоції: «Усі кричать, гомонять, біжать до неї, против неї; усяк хоче тусана або запотиличника їй дати... та є за що! Нехай не краде з неба хмар, не хова дощу у себе на миснику» [31, с. 162].

Явдоха-відьма могла перевтілюватися в колоду, кішку, собаку, а також зображати стару чи молоду жінку, і її чари поширювалися на всі сфери людського життя. Саме тому Забрьоха просив Зубиху, щоб вона зачарувала Олену Йосиповну на його користь. Для своїх любовних заклять відьма використовувала воду, принесену з криниці особливим способом, любисток, материнку, чорнобривці, цвіт папороті, терлич та ще «узяла муки пшеничної, замісила водою, та й вийняла з калитки у папірці кошачого мозку... далі достала у себе з хустки, що був зав'язаний, слід пана Забрьохи та й розділила пополам і одну часточку всипала у те ж таки тісто, замісила і скачала коржик» [31, с. 175].

З наведеного уривку видно, що автор звертається до найдавніших пластів народної традиції. Рослини, які згадує Квітка-Основ'яненко, широко використовувалися в обрядових замовляннях та магічних практиках. Ці фітоніми – любисток, материнка, чорнобривці, терлич – наділені магіко-анімітичною функцією, тобто вони описані як складові приворотного зілля та несуть у собі символічну, надприродну силу, здатну впливати на людські емоції й бажання.

Окрім опису обряду «привороту», Г. Квітка-Основ'яненко звертає увагу на ще один важливий елемент міфологічного простору – хатню піч. У фольклорних традиціях вона є ключовим атрибутом багатьох обрядів і дійств. Культ печі, яку називають хатнім вогнищем або опікункою дому, є характерною рисою слов'янських міфологічних уявлень. Згідно з народними повір'ями, саме через пічний комин відьма здійснюється в чарівний політ.

Таким чином, у повісті «Конотопська відьма» Квітка-Основ'яненко поєднує елементи народної магії та фольклору з глибоким моральним контекстом. Через

зображення обрядів, чарівних рослин і хатньої печі автор демонструє подвійність людської природи, де прагнення до влади, заздрощі чи користолюбство можуть вступати в протиріччя з християнськими чеснотами – милосердям, смиренням, чесністю та любов'ю до ближнього. Магічні практики у творі стають не лише як фантастичні елементи, а як інструмент, що висвітлює моральні вибори персонажів і наголошує на важливості духовного очищення та дотримання моральних норм у повсякденному житті. Такий підхід дозволяє автору через фольклорні мотиви окреслити межу між добром і злом, справедливістю та злочином, підкреслюючи, що справжня сила людини визначається її вірністю високим моральним і християнським ідеалам.

2.4. Моральна трансформація персонажів у творах «Маруся», «Сердешна Оксана» та «Козир дівка»

У творах Григорія Квітки-Основ'яненка моральна трансформація персонажів є одним із центральних мотивів художнього розвитку сюжету. Автор показує, як персонажі долають внутрішні конфлікти, стикаються з життєвими випробуваннями та проходять моральні випробування, що формують їхній характер і духовність.

У повісті «Козир-дівка», яка ближча до соціальної прози, ніж до сентиментальної, автор змалював життєво активний образ сільської дівчини Івги. Чоловічі персонажі у творі показані пасивними та безініціативними. Івга проявляє наполегливість, принциповість та практичний розум, що дозволяє їй перемогти у нерівній боротьбі з корумпованими бюрократами царської влади та суду. Життєві труднощі на шляху до визволення її коханого Левка не зламали її характер. Бюрократи-хабарники стають сатирично: бездушні, недолугі та жадібні. Особливо показовим є волосний голова, який підписав всі підкладені йому писарем-шахраєм папери.

Незалежність і здатність приймати рішення Івги зумовлені її соціальним становищем: вона – донька заможного селянина Трохима Макухи. Дружина Макухи керувала родиною: «Горнина була у всім дому хазяйка і усьому господарству голова. На мужика не дуже здавалась, бо знала його плоху натуру» [31, с. 227]. Горпина була більш підприємливою за чоловіка, і за її порадою Макуха, як наголошує автор, «збився трохи на купецький лад».

Після смерті матері Івга стала господарювати на постійному дворі батька. Брата Івги – Тимоху – автор зображує п'яницею, ледарем та злодієм, а Левка, коханого дівчини, – сумирним, роботящим і довірливим: його фемінні риси лише шкодять; шахрай не повертає йому гроші, а під час затримання як злодія він навіть «не намагається виправдовуватися».

Отже, у повісті «Козир-дівка» автор демонструє дихотомію «активна жінка – пасивний чоловік». Водночас, варто зазначити, що без втручання «доброго» губернатора Івга навряд чи змогла б подолати стіну чиновницького цинізму. Такий акт благодійності не є реалістичним, а слугує прикладом бажаної поведінки ідеального чиновника в уявленні письменника.

Образи Марусі та її матері Насті у повісті «Маруся» відтворюють традиційні жіночі ролі в українському патріархальному суспільстві першої половини ХХ століття. Маруся уособлює численні чесноти: вона найкрасивіша та найрозумніша дівчина в селі, водночас «тиха, і мирна, і усякому покірна» та «до усякого діла невсипуща». Мати головної героїні, Настя, постає як «жінка добра, роботяща, слухняна; ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достає і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось» [31, с. 45]. Через образ Насті письменник втілює патріархальний ідеал жінки-матері.

У повісті проблема жіночої долі подається не як соціальна, а як особиста, індивідуальна. Історія нещасливого кохання Марусі та Василя є лише фоном для розкриття ключового чоловічого образу – Настиного чоловіка, Наума. Наум постає як досвідчений, далекоглядний глава сімейства Дротів, основою життєвої мудрості

якого є християнська мораль, що визначає його поведінку та рішення в сімейних справах.

Емпатійність, притаманна сентиментальним персонажам у творах українського письменника, є своєрідним маркером сентиментальності та важливою рисою характеру таких персонажів. Почуття «емпатії» виражає особливу духовну близькість між людьми. У повістях Г. Квітки-Основ'яненка ця здатність до співпереживання та глибокого розуміння чужих почуттів переважно проявляється у жіночих персонажах. Наприклад, Оксана, побачивши знедолену людину, відразу кидає всі справи, аби допомогти їй: «А хоч би яка весела була, та побачить старця, каліку або погорілого, уже вона все покине – зараз до нього, розпитує, візьме за руку, поведе до себе, нагодує, обділить чим бог послав, на дорогу дасть і випроводить за село; тільки й видно її, як вона коло бідності в'ється та знай слізеньки утира. Обділила, випроводила, слізеньки втерла, біжить... уже і верховодить, так як була» [31, с. 275].

Отже, моральна трансформація персонажів у творах Григорія Квітки-Основ'яненка демонструє різні шляхи становлення внутрішньої духовності. Активна боротьба Івги, її наполегливість і принциповість контрастують із пасивністю чоловічих персонажів, жертва соціальних стереотипів і несправедливості проявляється у Галочки та Оксани. Духовні чесноти Марусі та Насті – pracowитість, слухняність, доброта, емпатійність – стають орієнтирами їх морального розвитку. Письменник показує, що істинна людська цінність і моральна сила особистості проявляються у здатності до співпереживання, самопожертви, дотримання християнських чеснот та відповідальності за власні вчинки.

Висновки до 2 розділу

Підсумовуючи викладене у другому розділі, можна сказати, що творчість Григорія Квітки-Основ'яненка – це не лише сторінка в історії української літератури, а жива енциклопедія духовності, моралі та людяності. Його твори дихають добром, спокоєм і щирістю, бо в їхній основі – глибока віра у силу любові, справедливості та Божого Провидіння. Саме через художні образи письменник показує, як християнські цінності можуть стати не абстрактною теорією, а реальною частиною людського життя, тим світлом, яке веде навіть у найтемніші часи.

Квітка-Основ'яненко ніби відкриває перед читачем цілий моральний світ, у якому добро завжди має сенс, навіть якщо не завжди перемагає зовні. Його персонажі – звичайні люди з народу, але їхня душа наповнена вірою, терпінням, щирими почуттями. У кожному з них відчувається потреба жити «по совісті» – і саме в цьому полягає головний зміст його творчості. Через образи Марусі, Сердешної Оксани, Козир-Дівки чи Тихона Бруса автор утверджує думку, що справжнє щастя не в багатстві чи становищі, а у внутрішній гармонії людини з Богом і з власним сумлінням.

Варто відзначити, що у своїх повістях Квітка часто звертається до моральних випробувань, через які проходять персонажі. Це випробування любов'ю, втратою, гріхом і прощенням. І майже завжди ці історії закінчуються духовним очищенням – не тому, що автор хоче «повчати», а тому, що він щиро вірить у відроджувальну силу добра. Навіть у тих творах, де звучить біль чи трагедія, відчувається світло – світло віри, що життя має вищий сенс, якщо людина не зраджує власним принципам. Він ніби нагадує нам, що глибокий смуток і велика надія – це дві сторони однієї людської душі, і саме у скруті найяскравіше проявляється сила духу.

Окремо варто сказати про християнсько-моральні домінанти, які пронизують його творчість. Квітка-Основ'яненко переконаний, що основа кожної людини – це

її серце. А серце, за християнським розумінням, має бути чистим і здатним на прощення. Тому автор не лише показує моральні конфлікти, а намагається навчити розуміти, що кожен гріх можна спокутувати, кожну провину – виправити, якщо людина щиро кається. Саме в цьому – його гуманізм і духовна сила. Він використав стилістику сентименталізму як ідеальний інструмент, щоб достукатися до емоцій читача, розчулити його і через це розчулення донести моральний урок.

Також у цьому розділі було показано, як у творчості Квітки поєдналися народна мораль і християнські принципи. Він вмів передати красу простої людської душі – її віру, надію, доброту. Його персонажі, навіть найзвичайніші, уособлюють ту глибоку духовність, що завжди була в основі українського характеру. Це своєрідна філософія добра, заснована не на книжкових догмах, а на живому житті й народній мудрості, де пошана до матері рівноцінна пошані до Бога.

Отже, Григорій Квітка-Основ'яненко постає не лише як письменник, а як справжній вихователь сердець. Його твори – це своєрідна проповідь у художній формі, де слово замінює церковну кафедру, а персонажі стають прикладом для наслідування. Він навчив, що справжня краса – у духовній чистоті, а справжня сила – у доброті. І, можливо, саме тому його творчість так глибоко торкається душі – бо в ній кожен може побачити себе, свої слабкості, свої мрії і свою надію на краще.

Підсумовуючи, можна сказати, що другий розділ показав: морально-етичні ідеї у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка – це не лише відображення епохи, а й універсальне послання всім поколінням. Вони вчать нас залишатися людьми, берегти у собі віру, добро і любов, навіть коли світ навколо здається жорстким і байдужим. Цей розділ довів, що Квітка був не лише оповідачем, а моральним філософом, який вклав у свої тексти духовний заповіт для нащадків. Отримані висновки дозволяють нам перейти до наступного етапу роботи: системного аналізу конкретних художніх засобів і прийомів, за допомогою яких ці високі християнські істини були втілені в текстах, розкриваючи майстерність письменника у деталях.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТВОРІВ КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

3.1. Педагогічний потенціал християнської морально-етичної проблематики для формування духовних цінностей учнів

Сучасна школа сьогодні має не лише навчати, а й виховувати – формувати в дітей ті внутрішні орієнтири, які допоможуть їм залишатися людьми, чесними, добрими, співчутливими. У наш час, коли молодь дедалі частіше стикається з духовною порожнечею, байдужістю чи навіть агресією, питання морального виховання стає надзвичайно важливим. І тут християнські морально-етичні цінності можуть відіграти особливу роль, бо саме вони вчать любові до ближнього, відповідальності за свої вчинки, поваги до батьків і старших, щирості, справедливості, милосердя.

У художніх творах, побудованих на таких ідеях, криється величезний педагогічний потенціал. Коли учень читає історії, де персонажі борються зі спокусами, чинять добро, прощають і співчують, він мимоволі замислюється над власними вчинками, порівнює себе з ними. Саме через літературу діти найкраще засвоюють моральні цінності – не у вигляді нудних повчань, а через живі приклади, емоції, співпереживання. У цьому й полягає виховна сила слова: воно не нав'язує, а торкається серця.

Під час аналізу творів Григорія Квітки-Основ'яненка вчитель може звернути увагу учнів на ті моменти, де яскраво виявляються християнські чесноти: терпіння, доброта, віра, смирення. Наприклад, образи Марусі чи Тихона Бруса вчать, що навіть у найважчих життєвих ситуаціях не можна втрачати довіру до Бога і віру в

добро. Обговорення таких епізодів допомагає учням глибше зрозуміти моральні уроки, які не втратили актуальності й сьогодні.

Духовна компетентність становить комплекс духовних здібностей особистості, що забезпечує її ефективну саморегуляцію (самопізнання, самореалізація, самоконтроль). Вона інтегрує як мораль (засвоєні норми), так і моральність (здатність до особистого етичного пошуку), що дозволяє індивіду визначати власні життєві принципи та цінності.

Духовно довершена особистість – це та, для якої людське життя є найвищою цінністю і можливістю творити добро. Це прагнення нерозривно пов'язане з внутрішньою боротьбою: людина долає власні ниці устремління, несправедливість і зло як у собі, так і в навколишньому світі. Така зріла особистість прагне гармонії душі, постійно займається самовдосконаленням і свідомо дистанціюється від надмірного зосередження на матеріальних благах (кар'єра, гроші, слава). Ці зовнішні «цінності» часто є джерелом заздрощів та озлобленості, які руйнують людську сутність і приносять нещастя. Таким чином, духовна зрілість дає можливість не лише бачити велич людини як носія духу, але й активно творити цю велич у щоденних взаєминах.

На жаль, у сучасному суспільстві християнські моральні цінності не стали духовними домінантами для більшості. Це зниження духовності призводить до відчуження молоді від традиційних моральних норм. Молоді люди, шукаючи власної самореалізації, часто знаходять її в субкультурах, і, як наслідок, можуть повністю заперечувати духовність і моральність як суспільно значущі феномени. Звідси впливає особлива актуальність питання про необхідність формування духовного світу дітей та молоді саме у стінах школи, зокрема через викладання християнської етики.

Творча спадщина Григорія Квітки-Основ'яненка є не лише обов'язковим елементом історико-літературного процесу, а ціннісно-орієнтаційним ресурсом для формування духовних і морально-етичних домінант учнівської молоді. Аналіз

змісту програми свідчить про використання його творів як ефективного інструменту непрямої етичної освіти.

Спершу проаналізую чинну програму з української літератури, за якою останній рік навчаються учні 9 класу. Р. В. Мовчан «Українська література 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів», оновлена у 2017 році. Програма літератури у 5–9 класах завжди має на меті не лише ознайомлення з текстами, а й формування ціннісних орієнтирів учнів. Творчість Квітки-Основ'яненка, попри стильове різноманіття, є ідеальною базою для цього.

Уроки присвячені вивченні повісті «Маруся». Коли шкільна програма пропонує звернутися до сентиментальних творів автора (як-от «Маруся»), вона надає учням ідеальну модель духовної чистоти. Образи селян, які живуть у злагоді з собою, Богом і природою, демонструють, що смирення, працьовитість, безумовна любов і жертівність – це не книжкові ідеали, а реальна основа для щасливого (хоч і не завжди безтурботного) життя.

Аналізуючи «Марусю», учні пізнають цінність жертівної любові та покори, що є центральними для християнської антропології. Вони не лише читають про горе, а вчаться емпатії та співчуттю, спостерігаючи, як персонажі приймають випробування як частину Провидіння. Квітка тут виступає як вихователь сердець, показуючи, що справжнє багатство – це не гроші, а чисте сумління.

Повість «Маруся» – це не лише сентиментальна історія про кохання, а глибоко духовний твір, побудований на засадах християнської моралі. Через долю героїні Квітка показує, що справжнє щастя неможливе без чистоти душі, віри в Бога й чесного життя. Маруся – втілення ідеалу української дівчини: вона скромна, побожна, слухняна, любить батьків, допомагає ближнім, щиро кохає Василя, але не порушує моральних норм. Навіть у стражданні вона залишається гідною та доброю. Через її образ учні пізнають, що духовна краса важливіша за зовнішню, а вірність і чистота серця – найвищі цінності.

Квітка підкреслює, що кожна подія в житті має моральний сенс. Утрата Марусі – не лише трагічний фінал, а нагадування про тлінність життя, про потребу жити праведно, щоб здобути вічне спасіння. У цьому – виразна християнська ідея твору.

Завдяки твору учні можуть осмислити поняття милосердя, терпіння, жертковності, співчуваючи персонажам. Так література перетворюється на засіб морального виховання, а не лише на предмет для аналізу.

Через уроки за твором Квітки можна виховувати у школярів:

- 1) шанобливе ставлення до батьків;
- 2) прагнення до добрих учинків;
- 3) уміння співпереживати;
- 4) повага до віри та традицій народу;
- 5) розуміння, що моральність робить людину сильною внутрішньо.

Такі уроки формують не лише знання про літературу, а й особистісну позицію – вони навчають бачити сенс у доброті, любові й чесності.

Водночас, програма передбачає вивчення і сатирично-гумористичних творів Квітки (наприклад, «Конотопська відьма»). Ці тексти діють за принципом «виховання від противного». Вони є ідеальним інструментом для формування критичного мислення.

Сатира безжально викриває людські вади та гріхи, які прямо суперечать християнській етиці: лицемірство, хабарництво, марновірство, дріб'язковість і пияцтво. Учні бачать, як огидно і руйнівно виглядає моральна нищість. Завдяки цьому вони не лише сміються, а й розрізняють справжню духовність від її імітації чи забобонів. Це дуже важливий урок, що вчить розпізнавати фальш у житті, що є прямим шляхом до формування внутрішнього морального компасу.

У сучасні програмій для учнів НУШ, а саме українська література для 7–9 класів (ред. Заболотний, 2023), на жаль, на мою думку мало приділяється увага повісті «Маруся», але там передбачено ознайомлення учнів із творчістю Григорія

Квітки-Основ'яненка – зокрема, з його повістю «Маруся». У програмі зазначено, що під час вивчення цього твору учні мають:

- 1) розкрити тему кохання, вірності, людяності й морального вибору;
- 2) усвідомити особливості зображення народного життя;
- 3) побачити, як письменник утверджує ідеали добра, чесності, покори, щирої віри;
- 4) осмислити етичні проблеми людських стосунків.

Як підкреслював сам Квітка, слово має силу виховувати серце. Тому роль учителя під час вивчення «Марусі» – бути провідником цих духовних ідей, показати, що у творі йдеться не лише про любов, а про життя з Богом у серці.

У новій програмі для 9 класу передбачено вивчення комедії Григорія Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці». Учні мають ознайомитися з короткими відомостями про письменника, зосереджуючись на таких аспектах твору:

- 1) показ життя та побуту українського народу;
- 2) засудження соціальної нерівності;
- 3) ушляхення щирого кохання та людських почуттів;
- 4) розкриття народних звичаїв і моралі.

Хоч у програмі прямо не вказано релігійний контекст – етичні й духовні мотиви твору очевидні. Через сюжет про кохання Оксани й Уласа Квітка висвітлює такі моральні цінності, як вірність, щирість, доброта, покора долі, повага до батьків, тобто ті ж чесноти, що лежать в основі християнської етики. Показуючи простих людей, їхні радощі й турботи, письменник утверджує гідність працьовитої людини, осуджує жадібність, лицемірство та нерівність, що суперечать християнським принципам любові та справедливості.

У 10 класі підлітки перебувають у такому віці, коли починають серйозніше дивитися на себе та світ навколо. Це час, коли формується власна позиція, з'являється бажання розуміти, що є правильним, а що ні, учні вчаться відповідати за свої рішення й вибудовувати стосунки з іншими людьми. Саме тому в навчанні

важливо не лише давати знання, а й допомагати учням розвивати моральність, емоційну зрілість і власні життєві цінності. У цьому плані творчість Григорія Квітки-Основ'яненка дуже корисна, адже його твори торкаються тем, близьких і зрозумілих старшокласникам: любов, чесність, вибір між добром і злом, відповідальність за власні вчинки, вміння прощати й співчувати.

Хоч у програмі 10 класу твори Квітки-Основ'яненка не вивчаються, вони залишаються важливими саме через свій виховний зміст. Письменник умів дуже просто і щиро говорити про людські чесноти, показувати, що добро – це не щось піднесене й недосяжне, а справжня внутрішня сила, яка допомагає людині в різні моменти життя. Його персонажі не ідеальні: вони теж помиляються, страждають, роблять складний вибір, але саме це робить їх близькими сучасним підліткам. Через такі історії старшокласники можуть замислитися над власною поведінкою, своїм ставленням до людей, цінністю довіри, щирості та поваги.

Знайомство з творчістю Квітки-Основ'яненка допомагає десятикласникам розвивати емоційний інтелект – вміння відчувати інших людей, розуміти їхні мотиви та вміти співпереживати. Його сюжети побудовані на чітких моральних конфліктах, які легко співвіднести з життєвими ситуаціями сучасної молоді. Це вчить оцінювати різні обставини не тільки розумом, а й серцем. У час, коли сучасний світ часто пропонує швидкі, поверхові цінності, такі твори допомагають учням побачити, що справді важливо в житті – чесність, доброта, порядність та вірність слову.

Твори Квітки дають учителю можливість вести з учнями відкритий моральний діалог про чесноти та гріхи. Це не формальна проповідь, а емоційний зв'язок із персонажами. У кінцевому підсумку, вивчення його спадщини у школі несе ключову місію: допомогти молодій людині усвідомити, що духовні цінності є основою для формування зрілої, гармонійної та морально стійкої особистості – це, по суті, і є головною метою гуманітарної освіти.

3.2. Використання інтерактивних методів під час вивчення творів Квітки-Основ'яненка

Методика викладання літератури спирається на багатий досвід минулих поколінь, але водночас постійно оновлюється завдяки сучасним підходам. Справжні нововведення народжуються тоді, коли ми не лише відкидаємо старе, а уважно переосмислюємо його та беремо найкраще. Якщо ж бездумно відмовлятися від традицій або, навпаки, сліпо їх наслідувати, це може призвести до методичних помилок і лише створити видимість інновацій.

Роль учителя – вести учня поступово: від простих завдань до складніших, створювати ситуації, що пробуджують уяву, стимулюють асоціативне мислення та бажання досліджувати світ. Педагог допомагає дитині відчувати смак творчого пошуку, розвивати здатність бачити закономірності та не боятися ставити перед собою дедалі складніші завдання. Саме така підтримка й стає тим поштовхом, який дозволяє школяреві зростати і як особистість, і як творча натура.

Інтерактивне навчання ґрунтується на тому, що всі учні постійно перебувають в активній взаємодії між собою. Це не лише робота з підручником – це спільне навчання, де діти вчатьсЯ одні в одних, працюють у групах, у парах, беруть участь у колективному обговоренні. В такій моделі і вчитель, і учень виступають рівноправними учасниками освітнього процесу, кожен має право на власну думку.

Щоб інтерактивне навчання було ефективним, учитель створює умови, максимально наближені до реального життя: моделює життєві ситуації, пропонує рольові ігри, організовує спільний пошук шляхів розв'язання певної проблеми. Такий підхід природно стимулює творчу особистість, активізує творче мислення, розвиває творчу діяльність, уміння співпрацювати, спілкуватися та знаходити нестандартні рішення.

Сучасна освіта швидко змінюється, і вчителі постійно шукають нові підходи як у теорії, так і в практиці навчання. Саме тому перехід до інтерактивних методів

стає все помітнішим. Ця тенденція яскраво проявляється й на уроках української літератури в умовах НУШ. Інтерактивне навчання робить учнів активними учасниками процесу, допомагаючи їм глибше розуміти матеріал, розвивати критичне мислення, працювати в команді, ефективно взаємодіяти з іншими та опановувати важливі сучасні навички.

Проблему інтерактивних технологій досліджували багато науковців, серед них О. Пометун, В. Приходько, Н. П'яст, С. Сербин, а також Л. Варзацька, О. Горошкіна, І. Ісаєнко, О. Караман, М. Пентилюк та інші. Дослідники наголошують: інтерактивне навчання ефективне тоді, коли створено умови, що підтримують розвиток особистості. До них належать позитивне ставлення до навчання, відчуття рівності в колективі, доброзичлива атмосфера, усвідомлення значущості спільних висновків та можливість кожного учня відчувати свою активну роль у груповій роботі й власний розвиток.

На уроках можна використовувати різні прийоми та інтерактивні методи:

1. Робота в малих групах дуже часто на уроках використовую роботу в невеликих групах, бо саме там учні вчаться домовлятися, розподіляти обов'язки й слухати одне одного. Діти діляться ідеями, обговорюють варіанти, і кожен відчуває себе важливою частиною команди.

Гра (пов'язана з повістю «Маруся»): «Створіть характер Марусі» – кожна група отримує одну сферу життя Марусі: родина, риси характеру, стосунки з Василем, релігійність і моральні цінності. Групи описують свою «частину» та складають спільну мапу особистості Марусі.

2. Робота в парах. Пари – це швидкий спосіб перевірити знання та обговорити складні моменти твору. Учні допомагають одне одному й водночас вчаться аргументувати.

Гра: «Запитай – поясни». Один учень ставить запитання про події повісті («Чому Василь поїхав на заробітки?», «Чи могла Маруся вчинити інакше?»), а другий повинен пояснити. Потім міняються ролями.

3. Розв'язання проблем, де учні вчаться аналізувати ситуацію, пропонувати варіанти її вирішення та вибирати найкращий шлях. Цей метод допомагає учням навчитися вирішувати складні питання. Спочатку вони аналізують проблему, потім пропонують різні способи її розв'язання і вже далі обирають найкращий варіант. Така робота розвиває логіку, критичне мислення і вміння аргументувати.

Гра: «Що мав робити Василь?». Групам дається проблема: Василь дізнається, що батько Марусі проти їхнього шлюбу. Учні пропонують 2–3 можливі шляхи дій та визначають найоптимальніший.

4. Вироблення власної позиції, тобто учень добре працює, коли тема суперечлива і учням потрібно сформулювати власну думку.

Гра: «За кого правда?». Дві протилежні позиції: «Маруся мала слухати серце», «Маруся мала слухати батька». Учні стають до тієї позиції, яку підтримують, і пояснюють свій вибір.

5. Метод «Прес». Допомагає коротко, але переконливо висловити думку.

Гра: «Захист Марусі». Учень за методом «Прес» відповідає на питання: «Чи була Марусина поведінка моральною?».

6. «Мікрофон». Кожен має можливість швидко висловитися. Це швидкий метод зворотного зв'язку. Учитель задає одне просте, але емоційне питання, а кожен учень має сказати буквально одне речення. Наприклад: що найбільше вразило в образі Марусі? Яку рису Василя ти вважаєш головною? Який момент твору здається найбільш морально складним?

Це допомагає почути голос кожного учня, навіть тих, хто боїться відповідати. Метод економить час, але дає дуже глибоку картину того, як учні сприймають текст. Гра: «Одним реченням про Марусю». По колу учні відповідають на запитання: «Якою рисою Марусі я захоплююсь найбільше?»

7. Розігрування ситуацій за ролями. Цей метод дозволяє дітям відчувати себе в образі персонажів.

Гра: «Розмова Марусі та батька». Пара учнів інсценізує розмову про заборону зустрічей із Василем. Завдання – передати емоції та аргументи обох сторін.

Рольові ігри – один із найдієвіших способів «оживити» твір на уроці. Учні не лише читають текст, а намагаються увійти в образ персонажа, передати його емоції, манеру спілкування, внутрішні переживання. Наприклад, у «Марусі» можна інсценізувати:

- першу зустріч Марусі та Василя;
- розмову Наума Дрота з Марусею щодо її майбутнього;
- сцену прощання персонажа;
- моральний конфлікт між почуттями та батьківською волею.

Головний плюс цього методу – учні починають глибше розуміти психологію персонажів, адже коли ти сам втілюєшся в образ, то мимоволі задумуєшся: чому він так сказав? чому вчинив саме так? які цінності ним керували?

Учитель може підготувати короткі сценарії або дозволити учням імпровізувати – другий варіант навіть кращий, бо в цьому випадку діти виражають власні думки та емоції. Інсценізації допомагають зняти напругу, створити невимушену атмосферу і роблять урок емоційно насиченим.

8. Інтерактивні дискусії та дебати. У творах Квітки-Основ'яненка багато моральних ситуацій, тому дискусії дуже легко організовувати. Це не «сухі» розмови, а справжні життєві діалоги. Учитель може розділити клас на групи «за» і «проти» та дати тему для міні-дебатів: Чи справді Марусина покора – це сила, чи слабкість? Чи повинні діти слухатися батьків, навіть коли це суперечить їхнім почуттям? Чи був Василь достатньо відповідальним?

Дебати допомагають учням навчитися аргументувати, слухати опонента, бачити різні точки зору. І, що важливо, такий метод формує критичне мислення та навички моральної оцінки ситуацій.

Використання інтерактивних технологій у навчальному процесі неминуче супроводжується певними викликами та перешкодами. Ключовим стримуючим фактором є значні часові витрати, необхідні як на етапі ретельної підготовки викладача до занять, так і безпосередньо під час їхнього проведення.

Проте, ці труднощі компенсуються вищою педагогічною ефективністю. Найсуттєвішою перевагою, на нашу думку, є формування особливої атмосфери у класі, яка максимально сприяє співпраці, взаєморозумінню та доброзичливості між учасниками освітнього процесу.

Інтерактивні методики кардинально змінюють освітній процес, перетворюючи учня з пасивного об'єкта впливу на активного суб'єкта навчання та учасника подій. Це сприяє значному зростанню зацікавленості завдяки ефекту новизни та оригінальності застосованих прийомів.

Суть інтерактивного навчання полягає у постійній взаємодії всіх учнів у класі, що реалізується через групову та колективну співпрацю. У цій моделі відносини між викладачем та учнем набувають суб'єкт-суб'єктного характеру: обидві сторони стають рівноправними учасниками, які спільно обговорюють, осмислюють та рефлексують над власними діями, знаннями та набутими навичками. Методично інтерактив поєднує такі форми роботи, як моделювання реальних ситуацій, рольові ігри та спільне вирішення проблем на основі детального аналізу обставин, що є особливо актуальним для освітньої філософії Нової української школи (НУШ).

Творчість Квітки-Основ'яненка розширює культурний світогляд старшокласників. Його проза – це частина нашої національної духовної спадщини, адже в ній відображені звичаї, традиції, моральні уявлення українців, те, що формувало характер нашого народу. Таке прочитання допомагає учням краще зрозуміти свою культуру й відчути зв'язок із поколіннями, які жили до нас.

Також знайомство з його творами сприяє розвитку важливих навчальних умінь: критичного мислення, уміння аналізувати вчинки персонажів, порівнювати літературні ситуації з реальними та робити власні висновки. Десятикласники вчаться аргументувати свою позицію, вести дискусію, знаходити моральні критерії в складних ситуаціях. А це – навички, які потрібні ними не лише в школі, а й у подальшому житті.

У підсумку, інтерактивні методики не лише поглиблюють розуміння української літератури, а й цілеспрямовано розвивають у школярів самостійну пізнавальну активність та здатність до колективного вирішення проблем. Це озброює учнів цінними навичками, які будуть критично важливими для їхньої успішної самореалізації у майбутньому і дають беззаперечний позитивний результат.

3.3. Проєктна діяльність учнів як засіб осмислення моральної проблематики

Проєктна діяльність учнів є ефективним засобом для осмислення моральної проблематики, адже вона дозволяє школярам не лише отримувати знання, а й застосовувати їх у конкретних ситуаціях, аналізувати поведінку персонажів та робити власні висновки щодо добра і зла, чесності, справедливості та відповідальності. Використання творчості Григорія Квітки-Основ'яненка в такій діяльності відкриває широкий простір для роздумів над людськими цінностями та моральними виборами.

Діяльність учнів у вивченні творчості Григорія Квітки-Основ'яненка – це не лише модернізація уроку, це фундаментальна зміна ролі учня: він перетворюється з пасивного читача, який слухає про мораль, на активного дослідника і творця, який цю мораль осмислює і переживає. Цей метод є ідеальним мостом, що поєднує

художні ідеали українського сентименталізму та сатири з життєвими реаліями учнів Нової української школи (НУШ) та учнів старшої школи.

Квітка-Основ'яненко подарував нам два чіткі моральні полюси: ідеал доброчесності («Маруся») та викриття гріха («Конотопська відьма»). Проектна діяльність використовує цей контраст для глибокого осмислення: учні, працюючи над проектом за мотивами «Марусі», змушені детально аналізувати вчинки персонажів – їхню смиренність, працелюбність, жертвову любов. Завдання, наприклад, створити соціальну кампанію чи мотиваційний ролик на тему «Справжнє щастя не в грошах», вимагає від учня не лише назвати цінність, а показати, як вона працює сьогодні. Це перетворює літературну мораль на проєкт життєвої позиції. Коли учні працюють з твором «Конотопська відьма», вони проєктують нищість, лицемірство та хабарництво у сучасний простір. Наприклад, створення мему чи сатиричного скетчу на основі образу сотника Забрюхи змушує молодь глибоко осмислити, що таке аморальна поведінка, які її наслідки, і як ці гріхи виглядають у сучасному суспільстві. Гумор стає інструментом морального очищення.

У повістях Квітки-Основ'яненка часто піднімаються проблеми честі, порядності та взаємин між людьми. Персонажі, такі як Тихон у «Конотопській відьмі» чи головні персонажі «Марусі», стикаються з різними моральними виборами: вони повинні обирати між особистою вигодою та справедливістю, між почуттями і обов'язком. Завдяки проєктній роботі учні можуть створювати власні дослідження або творчі проєкти, присвячені цим проблемам. Це може бути як написання есе, де учень аналізує поведінку персонажа, так і створення презентацій, колажів або навіть невеликих сценічних постановок, які відтворюють моральні дилеми творів Квітки-Основ'яненка.

Такий підхід допомагає учням глибше зрозуміти не лише сюжет, а й внутрішній світ персонажів, мотиви їхніх вчинків, а також відчуття значення моральних цінностей у власному житті. Проектна діяльність стимулює критичне

мислення, формує навички аналізу, а також виховує етичну свідомість, адже під час роботи над завданням учні самостійно обмірковують, що добре, а що погано, чому важливо бути чесним, добрим і справедливим.

Отже, через творчість Квітки-Основ'яненка проєктна діяльність стає не лише навчальною вправою, а справжньою практикою морального осмислення. Вона допомагає учням не лише краще розуміти літературу, а й усвідомлювати важливість християнських чеснот, таких як милосердя, правдивість, доброта та любов до ближнього, що робить навчання більш живим, цікавим і морально значущим. Це є критично важливим засобом, який дозволяє учням осмислити, «приміряти» на себе і практично застосувати ті християнські морально-етичні домінанти, які нам залишив у спадок Григорій Квітка-Основ'яненко. Це перетворює вивчення літератури на справжній урок духовного зростання.

3.4. Апробація методичних прийомів (розробка й аналіз фрагментів уроків)

Апробація методичних прийомів є важливим етапом у процесі викладання, адже дозволяє перевірити ефективність використаних методів та технік у реальних умовах уроку. Цей процес передбачає розробку окремих фрагментів уроків, де застосовуються конкретні прийоми, і їх детальний аналіз після проведення. Завдяки апробації вчитель може побачити, наскільки учні активно долучаються до навчальної діяльності, як вони розуміють матеріал, і чи формується у них бажана компетентність.

Наприклад, під час уроків української літератури можна апробувати методи інтерактивного навчання, такі як робота в малих групах, дискусії, рольові ігри або складання проєктів. На практиці це може виглядати так: учні отримують завдання проаналізувати поведінку персонажа повісті Григорія Квітки-Основ'яненка, виділити моральні проблеми та запропонувати власні рішення, відтворюючи його

етичні вибори. Після проведення уроку вчитель робить аналіз: оцінює, які методи спрацювали найефективніше, які завдання викликали труднощі у дітей, а також які форми активності стимулювали кращу взаємодію та розвиток критичного мислення.

Апробація допомагає вчителю не лише вдосконалювати власну методику, а й формувати в учнів ціннісні навички самостійного мислення, аналізу та оцінки вчинків персонажів літературних творів. Крім того, цей етап дає можливість виявити ті прийоми, які сприяють кращому розумінню моральної проблематики творів Квітки-Основ'яненка, і підкреслити важливість християнських чеснот, таких як доброта, чесність, відповідальність та милосердя. Таким чином, апробація методичних прийомів стає не лише педагогічним інструментом, а й засобом формування моральної свідомості учнів через практичне осмислення літературного матеріалу.

Фрагмент розібраного уроку подано у «Додатку А», а його аналіз у «Додатку Б».

Водночас у процесі роботи над обраною проблемою я розробила та апробувала на практиці позакласний захід для учнів 10 класу, який допоможе ближче познайомитися з творчістю Григорія Квітки-Основ'яненка та осмислити її в сучасному контексті. Оскільки в програмі цього класу твори письменника не вивчаються, такий захід стає хорошою нагодою поговорити з учнями про моральні цінності, добро, людяність і відповідальність за свої вчинки. Крім того, позаурочна форма дозволяє зробити обговорення живим, цікавим і більш відкритим, ніж на звичайному уроці: діти можуть вільно висловлювати думки, обговорювати ситуації, які їх хвилюють, і проводити паралелі зі своїм життям. Позакласний захід подаю у «Додатку В».

Висновки до 3 розділу

Підсумовуючи викладене у третьому розділі я підійшла до одного з висновків цього розділу, де шукала відповідь на, мабуть, найважливіше питання своєї роботи: як зробити вивчення творів Григорія Квітки-Основ'яненка в школі не лише перегортанням старих сторінок, а справжнім, живим і дієвим уроком людяності та моралі.

Я чітко з'ясувала, що творчість Квітки – це золотий фонд для морального виховання. Християнські морально-етичні цінності (любов до ближнього, милосердя, відповідальність, повага) у його текстах – це не лише абстрактні правила, а конкретні життєві історії. Коли учень читає про боротьбу персонажів зі спокусами, про їхні вчинки і прощення, він мимоволі замислюється над власним життям. Я вважаю, що саме тут криється той потужний педагогічний потенціал, який допомагає сучасній молоді знайти надійний внутрішній орієнтир у світі, повному байдужості та агресії, де справжні цінності часто губляться.

Але я зрозуміла, що просто читання, чесно кажучи, не спрацює. Ключ до успіху лежить у методиці – а саме, в інтерактивному навчанні. Я побачила, що коли учні беруть участь у групових дискусіях, роблять рольові ігри (начебто вони самі стоять перед моральним вибором) чи спільно аналізують мотиви персонажів, вони перетворюються на активних суб'єктів навчання. Вони не лише запам'ятовують сюжет, вони емоційно «приміряють» на себе моральні вибори персонажів, як Марусі чи Тихона Бруса. І, що важливо, апробація фрагменту уроку це підтвердила: такий підхід значно посилює емоційний зв'язок і, як наслідок, глибше засвоєння етичних уроків. Інтерактив створює в класі ту особливу атмосферу співпраці та доброзичливості, яка сама по собі є найкращою основою для морального зростання.

Особливо потужним інструментом я вважаю проєктну діяльність. Вона змушує учня вийти за межі тексту: перенести вічні моральні дилеми Квітки

(проблема лицемірства, ціна доброчесності) у наш час. Коли школяр створює соціальну рекламу чи подкаст за мотивами повісті, він бере на себе відповідальність за моральне послання, яке транслює. Це перетворює добро з пасивного поняття на активну життєву позицію, вимагає самостійної пізнавальної діяльності і дарує навички колективного вирішення проблем.

Таким чином, підсумовуючи всі напрацювання цього розділу, я можу сказати: я знайшла ефективний шлях. Інтерактивні методи – це не лише модний тренд, а перевірений інструмент, який дозволяє мені не лише покращити розуміння української літератури, а й дійсно розвинути моральне мислення учнів. Я переконана, що саме це поєднання мудрості Квітки з сучасними інтерактивними методиками забезпечує позитивний і довгостроковий результат у формуванні духовного світу та етичної свідомості нашої молоді в умовах НУШ та у 10 класі творчість Квітки-Основ'яненка офіційно не вивчається, вона має велике значення для духовного та морального виховання старшокласників. Позакласні заходи, присвячені його творам, дають можливість показати, що його тексти й сьогодні можуть навчити важливих речей – як бути доброю людиною, як приймати непрості рішення та як зберігати людяність у різних життєвих обставинах.

ВИСНОВКИ

У ході виконання магістерського дослідження було всебічно проаналізовано християнські морально-етичні домінанти у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка, а також визначено їх значення як для розвитку української літератури XIX століття, так і для сучасної освітньої практики. Робота показала, що проза Квітки є не лише художнім явищем, а глибоко вкоріненою духовною системою, у центрі якої стоїть людина з її серцем, вірою, переживаннями та прагненням до добра. Сам письменник щиро вірив, що внутрішній світ людини формується не зовнішніми обставинами, а совістю й здатністю до співчуття, прощення, любові. Саме тому у його текстах особлива увага зосереджена на тому, як людина долає власні слабкості, як проходить шлях помилки, усвідомлення та каяття. Через такі художні ситуації Квітка створює моральний простір, у якому читач не лишене стежить за сюжетом, а співпереживає персонажам і мимоволі замислюється над власними вчинками.

Квітка-Основ'яненко послідовно вибудовує свої твори на духовних засадах, у центрі яких стоїть людське серце як головне джерело добра, співчуття та любові. Він переконаний, що:

- 1) серце людини – основа її моральності;
- 2) жоден гріх не є незворотним, якщо людина здатна на щире каяття;
- 3) прощення, милосердя і доброта – фундаментальні чесноти, які можуть змінити людину.

Через такі засади автор не моралізує, а тактовно показує, що внутрішнє світло та здатність до любові – це найцінніше, що є в людині.

Аналіз прозової спадщини письменника дав змогу встановити, що християнські ідеї не виконують у його текстах декоративної чи суто релігійної функції. Навпаки – вони визначають логіку сюжетів, мотиви персонажів та ідейну

спрямованість творів. Милосердя, доброта, любов до ближнього, чистота серця, каяття – ці поняття утворюють наскрізний духовний каркас його прози. Персонажі Квітки далекі від абстрактності: він зображає звичайних людей у звичайних ситуаціях, але саме через буденність найкраще видно справжню цінність морального вибору. Саме тому його твори сприймаються щиро й природно – вони вчать не через моралізаторство, а через співпереживання, через доторк до людського серця, бо Квітка-письменник, передусім, Квітка –людина.

У досліджених творах простежено три центральні концепти:

1. Добро як свідомий вибір людини, персонажі прагнуть діяти чесно, навіть якщо це пов'язано з труднощами.
2. Гріх як внутрішній розлад і наслідок слабкості, письменник показує, що гріх – не тавро, а помилка, яку можна виправити через каяття.
3. Каяття як шлях до духовного оновлення, майже кожен персонаж проходить моральне очищення через усвідомлення власних вчинків.

Це створює глибокий психологічний вимір творів і пояснює, чому прозу Квітки читають із емоційним залученням.

Окреме місце у дослідженні посідає питання поєднання народної моралі з християнською традицією. Письменник майстерно вплітає у свої тексти народні уявлення про честь, скромність, повагу до батьків, високу ціну праці та чистоту серця, надаючи їм християнської глибини. У такий спосіб він не лише передає багатство народної етики, й вибудовує художню модель, яка відображає дух свого часу й водночас перегукується з сьогоденням. Адже чесність, любов, доброта, щира віра та внутрішня чистота – це універсальні цінності, які витримують часові випробування.

Не менш важливим є методичний аспект роботи. Осмислення творчості Квітки в сучасній школі відкриває широкі можливості для поєднання літературної освіти з моральним вихованням. Використання інтерактивних форм – групових завдань, рольових ігор, дискусій, творчих проєктів – дозволяє учням не лише

запам'ятати зміст твору, а прожити його, відчувати моральні вибори персонажів, «приміряти» їх на себе. Такий підхід формує емпатію, здатність до самоаналізу, відповідальність за власні вчинки – риси, які неможливо виховати формально. Завдяки цьому проза Квітки стає не лише навчальним матеріалом, а справжнім інструментом духовного розвитку школярів, що є надзвичайно важливим у сучасних умовах формування ціннісних орієнтацій молодого покоління.

Осмислення творів письменника в школі допомагає учням:

- 1) розвивати емпатію, співчуття й уміння чути інших;
- 2) вчитися аналізувати моральні вибори персонажів;
- 3) порівнювати художні ситуації з власним життям;
- 4) формувати цілісну моральну позицію.

Особливо ефективними виявилися робота в групах, рольові ігри, дискусії, проєкти, творчі завдання. Ці методи роблять уроки не лише пізнавальними, а й справді виховними, допомагають учням усвідомити важливість чесності, доброти, відповідальності й любові до ближнього.

Сьогодні, коли суспільство часто переживає кризу моральних орієнтирів, твори Квітки повертають до вічних цінностей, навчають внутрішньої рівноваги та людяності та допомагають формувати духовну культуру молоді. Його прозу можна розглядати як джерело моральної стабільності й гуманістичного світогляду, що особливо важливо в сучасному освіті та житті.

Отже, підсумовуючи результати дослідження, можна впевнено стверджувати, що творчість Григорія Квітки-Основ'яненка є цілісною морально-художньою системою, побудованою на християнських чеснотах, глибокому розумінні людської природи та любові до свого народу. Його проза формувала моральний образ української літератури XIX століття, а сьогодні продовжує служити надійною духовною опорою, яка допомагає розкрити перед людьми – і особливо перед учнями – важливість доброти, прощення, вірності, відповідальності та любові до ближнього. Саме тому актуальність цієї теми не зменшується, а навпаки – зростає,

адже у складні часи суспільству потрібні моральні орієнтири, які допомагають зберігати людяність, внутрішню гідність та духовну стійкість. Творчість Григорія Квітки-Основ'яненка – це не лише сторінка в історії української літератури. Це жива школа морального виховання, у якій християнські цінності є не як теорія, а як спосіб життя. Через добро, любов, милосердя та каяття письменник вибудував етичну модель, яка залишається актуальною для кожного покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрій М. Педагогічна ідеї і просвітницька діяльність українських письменників Західної України (кінець XVIII 30-ті роки XX сторіччя): монографія. Івано-Франківськ: НАІР, 2020. 650 с.
2. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. пер. Івана Огієнка. Українське Біблійне товариство, 2005. 1375 с.
3. Бовсунівська Т. Український романтизм: Теогонічна систематизація. Монографія. Тернопіль: «Крок», 2019. 213 с.
4. Бондаренко Г. Рецепція Біблії в поетичній спадщині українських поетів XIX ст. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2021. С. 11–15.
5. Василюк В. Художня інтерпретація біблійних образів у прозі І. Багряного. [Електронний ресурс] *Studentam.net.ua*. – Режим доступу: <https://studentam.net.ua/content/view/8837/97/> (дата звернення: 20.08.2025).
6. Величковська Ю. Антиколоніальні проблеми соціально-побутових комедій Григорія Квітки-Основ'яненка. *Південний архів* (філологічні науки). Херсон, 2020. С. 8–12.
7. Вільна Я. Ідейно-естетичний феномен творчості Г.Квітки Основ'яненка: герменевтичний аспект: Автореф. дис... д-ра філол. наук. Київ, 2006. 39 с.
8. Вільна Я. Історико-літературний феномен критичної інтерпретації творчості Г. Квітки-Основ'яненка: монографія. Київ: Альтерпрес, 2005. 300 с.
9. Вірченко Т. Морально-етичні основи характеротворення у драматургії Лесі Українки: монографія. Київ, 2007. 164 с.
10. Гафінова Л. Християнські мотиви в літературі Руси-України: Видавництво Національного університету «Острозька академія». Острог, 2017. 160 с.
11. Гончар О. Біографія Григорія Квітки-Основ'яненка. Київ: Наукова думка, 1982. С. 5–26.

12. Гончар О. Квітка-Основ'яненко і народна творчість. *Українська література до шевченківського періоду і фольклор*. Київ: Наукова думка, 1982. 312 с.
13. Гончар О. Григорій Квітка-Основ'яненко: літературний портрет. Дніпро, 1964. 146 с.
14. Гончар О. Українська література передшевенківського періоду і фольклор. Київ: Наукова думка, 1982. 312 с.
15. Горболіс Л. З'ясування фольклорних джерел творів Григорія Квітки Основ'яненка. *Дивослово*. 1994. № 10–11. С. 40–43.
16. Горболіс Л. Парадигма народнорелігійної моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст. Суми: Козацький вал, 2004. 200 с.
17. Григорій Квітка-Основ'яненко (1778–1843). Аналіз творчості, критика, Українська література XIX століття. Режим доступу: <https://surl.li/twevdu> (дата звернення: 29.10.2025).
18. Данилюк-Терещук Т. Міфокритичний дискурс демонологічної образності в літературі українського романтизму: дисертація. Луцьк, 2018. 212 с.
19. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст.: Київ: Вища школа, 1981. 215 с.
20. Дзера О. Біблема як одиниця біблійного інтертексту: перекладознавчий підхід. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка*. Львів, 2018. С. 61–66.
21. Дмитрів І. Християнські мотиви в художній творчості О. Кирила Селецького. *Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*. Дрогобич, 2022. С. 59–68.
22. Добровольська О. Формування духовної компетентності учнів на основі християнських моральних цінностей. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. смт. Козлів, Тернопільської обл. С. 104–109.
23. Драчук Л. Морально-етичне виховання учнів на традиціях українського народу в процесі вивчення літератури: Дис... канд. пед. Наук. Київ, 2000. 171 с.

24. Жванія Л. Своєрідність діалогу з Біблією в ліриці Лесі Українки (на матеріалі збірки «Відгуки»). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Волинь, 2022. С. 213–218.
25. Жуковський В. Морально-етичне виховання в історії американської школи. *Інститут педагогіки АПН України*. Острог, 2002. 428 с.
26. Залужна А. Трансформація релігійно-моральної проблематики в нігілістично орієнтованому екзистенціалізмі: Автореф. дис. НАНУ. Київ, 2002. 30 с.
27. Іларіон (Огієнко І. І.). Дохристиянські вірування українського народу. Товариство «Оберіг», Київ, 1992. 424 с.
28. Інтерактивні технології на уроках української мови та літератури. [Електронний ресурс] *Naurok*. – Режим доступу: <https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fnaurok.am.s3.digitaloceanspaces.com%2Fuploads%2Ffiles%2F34876%2F32189.docx> (дата звернення: 12.10.2025).
29. Ісіченко І. Аксіологічний вимір художнього світу Григорія Квітки-Основ'яненка (повість «Добре роби, добре й буде»). *Наукові Записки. Філологічні науки. ТОМ 150*. 2013. С. 14–17.
30. Історія української літератури XIX ст. *Tvory.net.ua*. – Режим доступу: https://tvory.net.ua/ukrainska_literatura/lib2/istoriya_ukr_literatury_xix_st/12.html (дата звернення: 17.08.2025)
31. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Зібрання творів / ред. Дзеверін І. Київ: Наукова думка, 1982. 542 с.
32. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Зібрання творів: у 7 т. Т. 3. Київ: Наукова думка, 1981. 543 с.
33. Кириченко Ю. Проблема усної оповіді Г. Квітки-Основ'яненка в аспекті становлення нової української прози: зв'язки з фольклором та давньою

- книжністю. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Харків, 2018. С. 51–59.
34. Ковалець Л. Релігійність образів-персонажів повістєвої прози Г. Квітки-Основ'яненка як запорука їх духовної краси. *Біблія і культура: збірник наукових статей*, за ред. А. Нямцу. Чернівці: Рута, 2000. Вип. 2. С. 30–35.
 35. Котик М. Христос і українська література [Електронний ресурс] Християнин і світ. – Режим доступу: <https://xic.com.ua/esei/225-hrystos-i-ukrajinska-literatura> (дата звернення: 17.09.2025).
 36. Кузьма О. Історія Української літератури першої половини ХІХ століття. Навчально-методичний посібник. Ужгород, 2019. 50 с.
 37. Лаврієнко Т. Морально-етичні концепти в творах Г. Квітки-Основ'яненка та американській літературі кінця ХVІІІ – середини ХІХ століття: типологічні відповідності: дис. канд. філол. наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2009. 186 с.
 38. Лімборський І. Творчість Григорія Квітки-Основ'яненка: Генеза художньої свідомості, європейський контекст, поетика. Черкаси: Брама-Україна, 2007. 108 с.
 39. Література та образотворче мистецтво України в 19 ст. [Електронний ресурс] *Studies.in.ua*. – Режим доступу: <https://studies.in.ua/shpora-culture/573-46-literatura-ta-obrazotvorche-mistectvo-ukrayini-v-19-st.html> (дата звернення: 20.08.2025).
 40. Мазур Б. Християнські образи у творах сучасного образотворчого мистецтва. *Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація*. Київ, 2020. С. 134–138.
 41. Маліновський А. Філософія серця як трансфер християнської моралі в повістях Григорія Квітки-Основ'яненка. *Одеса*. С. 257–268.
 42. Медвідь В. Він написав «Марусю». До 160-ї річниці початку друкування «Марусі» Г.Квітки-Основ'яненка. *Основа*. 1993. № 23 (1). С. 120–123.

- 43.Мирончук Ю. Інтерактивне навчання на уроках української літератури в НУШ. Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мовно-літературознавчий контекст у сучасному освітньому просторі». Запоріжжя: ЗНУ, 2024 С. 1–5.
- 44.Паніна Л. Проектна діяльність як ефективний засіб навчання здобувачів освіти нової української школи. *Теорія та методика навчання (з галузей знань)*. Випуск 64. Том 2. Рівне, 2023. С. 18–22.
- 45.Рочева А. Розкриття природи гумору українських просвітителів у повісті Григорія Квітки-Основ'яненка «Конотопська Відьма» та методика вивчення творчості митця в 9 класі закладу середньої освіти. Кривий Ріг, 2024. 81 с.
- 46.Сивак Л. Морально-психологічні та лірико-романтичні аспекти творчості Михайла Стельмаха: до проблеми історико-генетичних зв'язків. *Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський, 2008. С. 1–4.
- 47.Слободян Н. Морально-етичний аспект проблеми вибору в українській прозі 1920-х рр. *Парадигма*, 2004. № 2. С. 297 – 311.
- 48.Українська література 5–9 класів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/staticobjects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf> (дата звернення: 11.10.2025).
- 49.Українська література. 7–9 кл. [Електронний ресурс] Заболотний та ін. – 04.12.2023. – Режим доступу: [Ukrayinska.literatura.7-9-kl.Zabolotnyy.ta.in.04.12.2023.pdf](https://ukrayinska.literatura.7-9-kl.Zabolotnyy.ta.in.04.12.2023.pdf) (дата звернення: 11.10.2025).
- 50.Фармег О. Соціально-педагогічні аспекти християнського виховання дітей-сиріт. Львів, 2024. 66 с.
- 51.Химич Н. Християнські цінності у духовно-моральному вихованні студентів. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*: Національного університету «Острозька академія». 2012. С. 171–178.

- 52.Чик Д. Жінка у візії Григорія Квітки-Основ'яненка: гендерний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2018. Вип. 1. С. 36–39.
- 53.Шумко М. Символіка філософської рефлексії доби українського романтизму. *Мандрівець*. Тернопіль, 1999. 46 с.
- 54.Яценко, М., Бондар, М., Гончар, О., Івакін, Ю., Мороз, Л., Нахлік, Є., Смілянська, В., Федченко, П. *Історія української літератури ХІХ століття. Книга 2: 40-60-ті роки ХІХ ст.* за ред. М. Т. Яценка: Либідь, Київ, 1996. 384 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Конспект уроку з української літератури для 9 класу

Тема: «Моральні вибори персонажів у повісті «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка»

Мета уроку:

Навчальна: ознайомити учнів із моральною проблематикою повісті, допомогти зрозуміти мотиви вчинків персонажів; навчити аналізувати текст, виділяти моральні уроки та приклади чесності, доброти і милосердя.

Розвивальна: розвивати критичне мислення, вміння аргументувати власну думку, творче мислення та навички роботи в групі; формувати здатність до самоаналізу та оцінки моральних виборів.

Виховна: виховувати етичну свідомість, розуміння християнських чеснот (чесність, милосердя, відповідальність, доброта), емпатію та повагу до інших людей.

Хід уроку

1. Організаційний момент (2–3 хв):

Вчитель вітає учнів, перевіряє готовність до уроку, налаштовує на роботу. Коротко нагадує тему уроку та мету: сьогодні ми будемо розглядати моральні вибори персонажів і розмірковувати, як їхні вчинки пов'язані з чеснотою та людськими цінностями.

2. Мотивація та вступ (5 хв):

Учитель ставить запитання, щоб зацікавити учнів:

1. Які ситуації у повісті «Маруся» вам запам'яталися найбільше?
2. Чи можна вчинки персонажів назвати правильними? Чому?
3. Які чесноти проявляють персонажів повісті?

Це налаштовує учнів на активне мислення, формує інтерес до моральної проблематики твору.

3. Робота в малих групах (10–12 хв)

Цей етап уроку спрямований на активне включення учнів у навчальний процес, розвиток комунікативних і аналітичних навичок, а також формування вміння оцінювати моральні вчинки персонажів. Вчитель ділить клас на 3–4 групи по 4–5 учнів. Кожна група отримує завдання опрацювати певного персонажа повісті «Маруся». Це може бути Маруся, другорядний персонаж, який демонструє моральну дилему. Кожна група отримує аркуш із питаннями для обговорення:

1. Які ключові вчинки цього персонажа ви помітили?
2. Що мотивує персонажа робити саме так?
3. Які моральні цінності проявляються у його діях?
4. Чи можна вчинки персонажа вважати прикладом чесності, доброти або милосердя?

Учні разом перечитують обраний фрагмент повісті, виділяють важливі моменти, які відображають моральний вибір персонажа. Кожен висловлює власну думку щодо мотивів і вчинків персонажа, наводить приклади з тексту. Вчитель нагадує учням про важливість аргументованої позиції: думка має бути підтверджена цитатами або подіями з повісті.

4. Рольова гра (10 хв):

Кожна група відтворює сцену з повісті, де персонаж робить моральний вибір. Учні можуть грати різні ролі, демонструючи вчинки персонажів. Інші учні оцінюють ситуацію з точки зору чесності, доброти, справедливості.

Рольова гра сприяє емпатії, допомагає учням «відчути» персонажів та краще зрозуміти їхні мотиви.

5. Дискусія та підсумок (10 хв)

Цей етап уроку спрямований на узагальнення знань, рефлексію та формування власної позиції учнів щодо моральної проблематики твору. Дискусія дозволяє учням не лише висловити власну думку, а й навчитися слухати, аргументувати та приймати різні точки зору.

Учитель пропонує обговорити:

1. Які моральні уроки можна винести з повісті?
2. Як ці уроки можна застосувати в житті?
3. Чи змінилася ваша думка про персонажів після роботи в групах і рольової гри?

Після завершення роботи в малих групах та рольової гри учні вже знайомі з моральними виборами персонажів і можуть аргументовано обговорювати їхні вчинки. Вчитель пропонує кожній групі коротко представити результати свого аналізу: хто персонаж, які його ключові вчинки, які моральні цінності вони проявляють, чому ці вчинки можна вважати правильними або неправильними.

6. Проєктне завдання на домашню роботу:

Учні створюють невелику презентацію або колаж «Моральні цінності в повісті «Маруся»», де відображають чесність, милосердя та доброту персонажів. Завдання супроводжується цитатами з твору.

Це закріплює знання, сприяє творчій діяльності та допомагає закріпити моральні уроки повісті в свідомості учнів.

Очікувані результати уроку:

Очікувані результати уроку можна розділити на кілька напрямів: навчальні, розвивальні та виховні.

Учні здатні чітко визначати моральні проблеми, піднімані у повісті «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка, аналізувати поведінку персонажів та мотиви їхніх вчинків, а також володіють навичками роботи з текстом, виділяючи ключові цитати і пов'язуючи їх із моральною оцінкою. Вони можуть аргументовано пояснювати, чому той чи інший вчинок персонажа є прикладом чесності, доброти або милосердя.

Учні розвивають критичне мислення та вміння аналізувати складні життєві ситуації, формують навички спілкування і співпраці під час роботи в групах, обговорень і рольових ігор, покращують здатність висловлювати власну думку,

слухати аргументи інших і вести конструктивну дискусію, а також розвивають творчі здібності через проєктні завдання, колажі або презентації.

Учні формують моральну свідомість та усвідомлюють важливість чесності, доброти, милосердя та відповідальності за власні вчинки, вчаться ставити себе на місце інших, проявляти емпатію і повагу до думки однокласників, усвідомлюють значення християнських чеснот у повсякденному житті та у взаєминах з людьми, а також здатні застосовувати моральні уроки літературних творів у реальному житті.

Аналіз фрагменту уроку

Розроблений фрагмент уроку демонструє ефективне використання методичних прийомів для осмислення моральної проблематики повісті «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка. Поєднання роботи в малих групах, рольової гри, дискусії та проєктного завдання дозволяє учням активно включатися в навчальний процес і самостійно аналізувати моральні вибори персонажів, а також вже готує учнів до навчання у старшій школі 10 – 11 класах.

Робота в малих групах стимулює комунікацію між учнями, допомагає формувати навички співпраці та вміння обґрунтовувати власну позицію. Учні навчаються виділяти основні моральні проблеми та оцінювати вчинки персонажів через призму чесності, доброти та милосердя. Рольова гра дозволяє учням перевтілитися в персонажів повісті, що робить процес навчання більш емоційним та наочним.

Дискусія підсумкової частини уроку сприяє формуванню висновків на основі аргументів, що обговорювалися в групах. Учні спільно аналізують моральні уроки повісті та розмірковують над тим, як цінності, зображені у творі, можна застосувати у повсякденному житті.

Проектне завдання на домашню роботу дозволяє закріпити отримані знання і творчо їх проявити. Створення презентацій або колажів мотивує учнів шукати цитати, співставляти події з реальним життям і розкривати моральні цінності, що формує етичну свідомість і підвищує зацікавленість у вивченні літератури.

Загалом, апробація цього фрагменту уроку підтверджує, що інтерактивні методи навчання ефективно сприяють розвитку морального мислення учнів, формуванню християнських чеснот і навичок аналізу літературних текстів. Вчитель отримує можливість оцінити ефективність обраних прийомів, виявити проблемні моменти і внести необхідні корективи для подальших уроків.

Конспект позакласного заходу для 10 класу

Тема: «Християнські цінності в житті людини: уроки Григорія Квітки-Основ'яненка»

Мета:

Навчальна: актуалізувати морально-етичну проблематику творів Григорія Квітки-Основ'яненка у контексті сучасного життя старшокласників, сприяти формуванню християнських чеснот (милосердя, любові до ближнього, відповідальності, доброти).

Розвивальна: розвивати вміння співпереживати, аналізувати моральні дилеми, робити внутрішні висновки.

Виховна: виховувати духовність, моральну зрілість та усвідомлення цінності людського життя.

Хід заходу

1. Вступне слово вчителя.

Учитель коротко пояснює, чому цей захід винесено поза межі програми та чому саме 10 клас – найкращий час говорити про моральні вибори.

Основна теза: «Квітка-Основ'яненко писав про те, що формує людину. І ці питання не старіють».

2. Відео « 3 хвилини про письменника».

Коротко й сучасно: хто такий Квітка, чому його називали «батьком української прози», чому його персонажі – моральні взірці. Учні роблять собі короткі записи, та виписують основні віхи життя.

3. Інтерактив «Дерево цінностей».

Учням пропонується написати на стікерах, які цінності вони вважають найважливішими сьогодні (любов, свобода, відповідальність, повага, чесність тощо). Потім короткий коментар учителя: «У творах Квітки ці цінності мають

християнське коріння – і саме тому вони універсальні», а також учні можуть скласти сенкан «Цінності».

4. Літературний блок: «Три уроки від персонажів Квітки».

Учитель обирає 3 твори:

1) «Маруся» – урок любові та чистоти серця.

Цитата: «Не люби лише очима – люби душею».

2) «Сердешна Оксана» – урок покаяння та прощення.

Цитата: «Гріх тяжкий, та милосердя ще більше».

3) «Козир-дівка» – урок чесності й працьовитості.

Цитата: «Добро – то сила, що ніколи не минає без плоду».

Коротко аналізуємо, який християнський принцип стоїть у центрі кожного твору: любов до ближнього, милосердя і прощення, чесність і відповідальність.

5. Групова робота: «Моральні ситуації».

Учні об'єднуються у 2 групи, кожна отримує картку з життєвою проблемною ситуацією (адаптовані мотиви творів Квітки):

«Твій друг зрадив довіру» – що важливіше: справедливість чи прощення?

«Ти бачиш несправедливість, але боїшся втрутитись» – як обрати між смиренням і відповідальністю?

Учні 3 – 4 хвилини обговорюють і презентують свій варіант рішення з точки зору християнських чеснот.

6. Рефлексія «Серце добрих думок».

Учні пишуть на серцях-стікерах: «Який життєвий урок Квітки актуальний для мене сьогодні?». Серця прикріплюють на «Дерево цінностей», створене на початку.

7. Підсумкове слово вчителя.

Основний меседж: «Християнські цінності – це не релігійний жанр. Це правила людського життя, це культура серця. І Квітка вчить нас серцем бачити добро».

АНОТАЦІЯ

Торкот А. М. Християнські морально-етичні домінанти у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка та їх вивчення у школі: кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 014 Середня освіта. Тернопіль: ТНПУ, 2025. 81 с.

Кваліфікаційну роботу присвячено всебічному аналізу християнських морально-етичних домінант у прозі Григорія Квітки-Основ'яненка та визначенню їхнього потенціалу для сучасного освітнього процесу. У дослідженні з'ясовано вплив християнської етики на формування образної структури творів письменника, охарактеризовано взаємозв'язок біблійних мотивів, народної моральної традиції та художньої системи автора.

Виокремлено ключові моральні категорії (добро, гріх, каяття, милосердя, жертвовність), простежено особливості їх втілення у повістях «Маруся», «Сердешна Оксана», «Козир-дівка» та інших прозових творах. Показано, як національні духовні традиції та фольклор визначили світоглядну модель письменника та стали основою формування його етичних концептів.

Методична частина роботи присвячена розробці й апробації педагогічних підходів до вивчення творчості Квітки-Основ'яненка у шкільному курсі літератури. Запропоновано систему інтерактивних і проєктних методів, спрямованих на формування духовно-моральних цінностей та розвиток емоційно-етичної рефлексії учнів.

Ключові слова:

Григорій Квітка-Основ'яненко, українська проза, біблійні мотиви, християнські цінності, моральні аспекти художнього твору, методика викладання літератури, інтерактивні методи.

ABSTRACT

Torkot A. M. Christian moral and ethical dominants in the literary works of Hryhorii Kvitka-Osnovianenko and their study at school: qualification work for obtaining the Master's degree in specialty 014 Secondary Education. Ternopil: TNPU, 2025. 81 p.

The qualification work deals with a comprehensive analysis of Christian moral and ethical dominants in the prose of Hryhorii Kvitka-Osnovianenko and to determining their potential for modern educational practice. The study examines the influence of Christian ethics on the formation of the writer's narrative structure and highlights the interaction between biblical motifs, folk moral traditions, and his artistic worldview.

The research identifies key moral categories (goodness, sin, repentance, mercy, sacrifice) and traces the peculiarities of their implementation in the short novels Marusia, Serdeshna Oksana, Kozyr Divka, and other works.

The study demonstrates how national spiritual traditions and folklore shaped the writer's ethical concepts and contributed to the formation of a distinct moral model in his prose.

The methodological part presents a system of pedagogical approaches for teaching Kvitka-Osnovianenko's works in secondary school. A set of interactive and project-based techniques aimed at developing students' spiritual and moral values and enhancing emotional and ethical reflection is proposed and tested.

Key words:

Hryhorii Kvitka-Osnovianenko, Ukrainian prose, biblical motifs, Christian values, moral aspects of a literary work, methodology of teaching literature, interactive methods.